

VERÒNICA ZARAGOZA GÓMEZ

Sapientia absconsa et thesaurus invisus.

Notes sobre la presència femenina en les premses
rosselloneses (segles XVI-XVIII)

RESUM

En aquest article pretenem examinar la petjada femenina en la impremta nord-catalana dels segles XVI-XVIII, a partir de la revisió dels volums publicats en la capital del Rosselló. A la llum dels testimonis conservats, constatem que les aportacions impreses al territori amb signatura femenina pertanyen a una tipologia textual concreta: els poemes laudatoris, a excepció, però, de la *Mística Ciudad de Dios*, de la religiosa concepcionista María de Jesús de Ágreda que hi va esdevenir un èxit editorial. Dividit el treball en quatre parts, la introducció inicial al tema ens duu a reflexionar, en un segon apartat, sobre les especificitats i les funcions de l'anomenada *poesia laudatòria* a la qual van contribuir prolixament les dones de l'època. En una tercera part de l'estudi, a través de la consulta dels impresos nord-catalans, hi extrapolem els textos rubricats per una dona que hi van veure la llum. A banda d'oferir una edició dels textos (els sonets i les dècimes, que són els més habituals), intentem esbossar un perfil biogràfic de les autores, per inserir-les en un circuit cultural determinat. Representa aquest un primer estudi d'enfocament al tema, tal com expliquem en les conclusions finals.

ABSTRACT

This article examines the contribution of women to the northern Catalan press from the sixteenth to eighteenth centuries extracted from the volumes published in the capital of the province of Roussillon. In light of the testimonies, we suggest that the contributions by women related to a specific type of text, the «laudatory» poem, with the exception of *Mística Ciudad de Dios* written by the nun María de Jesús de Ágreda, which became a publishing success. The article is divided into four parts: an initial introduction to the subject is followed by reflections in a second section on the specific properties and functions of laudatory poetry, to which women of that time were prolific contributors. In the third part, through an analysis of printed texts, we detail the works of a particular woman. In addition to offering an edition of the texts (sonnets and ten-line stanzas, which are the most common), we outline the authors' biographical profiles to place them within a particular cultural context. This work, therefore, merely represents an initial approach to the subject, as explained in the final conclusions.

Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, LIV, 2013-2014, p. 261-297

VERÒNICA ZARAGOZA GÓMEZ

Sapientia absconsa et thesaurus invisus.
Notes sobre la presència femenina
en les premses rosselloneses
(segles XVI-XVIII)¹

I. INTRODUCCIÓ: LA PRESÈNCIA FEMENINA EN LES PREMSES ROSSELLONESES

Tradicionalment i sense ànim de verificar-ho, hi ha hagut la creença massa generalitzada que a les terres de parla catalana, les dones de l'època moderna no es van lliurar al bell exercici de les lletres i que no van deixar cap

1. Aquest treball s'inscriu en el projecte 'Corpus Textual de la Catalunya Nord. Catàleg d'impresos rossellonesos' de l'Institut d'Estudis Catalans, dirigit per Eulàlia Duran i coordinat per Eulàlia Miralles, a qui agraïm la seva revisió del text, així com a Marc Sogues. Advertim que, pel que fa a la transcripció dels textos en prosa, hem respectat l'ortografia del model exceptuant-ne l'accentuació, la puntuació i l'ús de majúscules i minúscules, que han estat regularitzats seguint els criteris actuals, mentre que en l'edició de les poesies en català seguim les normes d'Albert Rossich («Criteris d'edició», dins Albert ROSSICH i Pep VALSALOBRE, a *Poesia catalana del barroc. Antologia*, Belcaire d'Empordà, Edicions Vitel·la, 2006, p. 25-36) i, en les poesies en castellà, les del grup de recerca Prolope (Alberto BLECUA i Guillermo SERÉS, *La Edición del teatro de Lope de Vega: las Partes de comedias: criterios de edición*, Bellaterra: Grupo de Investigación Prolope, Universitat Autònoma de Barcelona, 2008). Per al poema de doble lectura en català i castellà, el transcrivim literalment, sense fer-hi cap modificació (ni tan sols en l'accentuació o puntuació) per preservar aquesta doble lectura. Les rúbriques de les peces són transcrites literalment i les remarques fetes en negreta o en cursiva sobre el text són nostres.

llegat literari.² Aquesta percepció ha arribat fins als nostres dies motivada pel discurs arrelat en èpoques antigues sobre la manca de capacitat intel·lectual femenina,³ així com la malfiança que havien generat els papers escrits per lletraferides en una època en què la literatura constituïa un camp d'esbarjo i de dedicació exclusivament masculines; aquesta idea, però, es revela falsa a la llum dels textos recuperats avui en dia que obliguen a posar la nostra mirada sobre un tema llargament negligit i problemàtic com és el panorama literari femení d'època moderna.

Ens els darrers anys, diverses iniciatives han donat a conèixer una nòmina encara no definitiva d'autores de l'àmbit lingüístic català,⁴ amb un corpus de textos conservats que no deixa d'augmentar, amb l'aparició de noves troballes documentals. Les edicions filològiques aparegudes en les darreres dècades ens han permès d'arribar a uns textos desconeguts en la major part, i dispersos en arxius i biblioteques de tot el territori, que contribueixen a afinar encara més el coneixement que tenim d'aquesta literatura. Aquestes noves evidències textuais ens permeten, al capdavant, qüestionar l'absència de producció femenina en la historiografia catalana i plantejar-hi noves mirades a fi de poder resoldre algunes qüestions que no han estat mai abordades per la crítica. Aquest treball pren com a escenari els territoris nord-catalans i se centra en el rastre de l'autoria femenina present en alguns volums impresos durant els segles XVI-XVIII.

Són diversos els treballs existents dedicats a la catalogació i a la revisió dels impresos rosellonesos que hem consultat,⁵ realitzats sobretot en el marc de

2. Verònica ZARAGOZA, «L'escriptura en femení a l'àmbit lingüístic català (segles XVI-XVIII)», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, [=L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles XVI-XVIII)], 1, juny 2013, p. 266-270.

3. Per aquesta qüestió de la percepció de la dona i de la relació del gènere femení amb les lletres en l'època de transició entre l'Edat Mitjana i el Renaixement, em remet a Ricard BELLVESER (coord.), *Dones i literatura entre l'edat mitjana i el renaixement*, 2 vol., València, Institució Alfons el Magnànim, 2012.

4. Per un estat de la qüestió sobre el tema, veg. Eulàlia MIRALLES i Verònica ZARAGOZA, «Écrits fèminins catalans. Bilan et perspectives», *Clio*, 35/1, 2012, p. 177-190.

5. L'exhaustivitat de les nostres conclusions ha estat possible gràcies a la revisió i el buidatge del catàleg descriptiu Mercè COMAS i Eulàlia MIRALLES (coord.), *La impremta a Perpinyà (1500-1700)*, inèdit, però que es preveu que serà publicat pròximament i que inclou un total de cent setanta obres impreses, la consulta del qual he d'agrair a Eulàlia Miralles. També és interessant al respecte la lectura d'Eulàlia MIRALLES i Marc SOGUES (ed.), *Llengua, literatura i impremta. Perpinyà, segles XVI-XIX* [en premsa].

l'estudi de l'activitat de la premsa a Perpinyà afiançada durant el segle XVI amb impressors de renom com ara Joan Rosenbach i Samsó Arbús.⁶ I hem de dir que una anàlisi exhaustiva a l'univers imprès nord-català revela una absència de títols impresos d'autoria femenina; cosa que, d'entrada, no ens hauria de sorprendre. Així, a través de les nostres recerques hem constatat que el pas de les dones per la impremta perpinyanenca es fa, generalment, mitjançant una tipologia textual concreta: les poesies laudatòries, impreses als prolegòmens d'obra d'altri per pregonar les excel·lències del llibre.

Això, però, sense tenir en compte l'extraordinari èxit editorial que va suposar a la capital de Rosselló l'obra de la concepcionista franciscana sor María de Jesús de Àgreda (Àgreda, 1602-1665), que mereix un comentari a banda. El seu volum *Mística Ciudad de Dios*, publicat pòstumament a Madrid el 1670 per Bernardo de Villa-Diego, en un ambient de polèmiques sobre el dogma immaculista que va comportar per part de la Inquisició i de la Seu Romana la seva prohibició fins al 1686, va esdevenir, tanmateix, una de les obres amb major acollida de públic a Perpinyà,⁷ on va ser editada en diverses ocasions entre 1681-1692:⁸ primerament, a càrrec de Bartomeu Breffel (conjuntament amb Francesc Vigé i sol),⁹ després, per obra de la vídua de Joan Figuerola,¹⁰ i, finalment, de la mà dels associats Lluís Rey-

6. Molts d'aquests estudis més recents s'emmarquen en el projecte de l'Institut d'Estudis Catalans dirigit per Eulàlia Duran: *Corpus textual de la Catalunya Nord: Catàleg d'impresos rossellonesos*, entre els quals es compten els catàlegs ja esmentats, i Mercè COMAS i Eulàlia MIRALLES, «La impremta a Perpinyà: Samsó Arbús», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 25 (2006), p. 347-373; Eulàlia MIRALLES, «La llengua de la impremta a Perpinyà durant la segona meitat del segle XVII (1650-1699)» dins Gabriel SANSANO i Pep VALSALOBRE (ed.), *Francesc Fontanella. Una obra, una vida, un temps*, Girona, Vitel·la, 2007, p. 93-123, entre d'altres.

7. De fet, Eulàlia Miralles la considera «l'èxit de públic més destacat» a Perpinyà d'acord amb les edicions que hi va assolir (veg. MIRALLES, «La llengua de la impremta a Perpinyà...», p. 43-45).

8. Les primeres edicions de Perpinyà expliciten que es tracta de la tercera impressió.

9. *Mística ciudad de Dios, milagro de su omnipotencia y abismo de la Gracia historia divina y vida de la virgen Madre de Dios... manifestada en estos últimos siglos. Primera parte...*, Perpinyà, Bartholomé Breffel, 1681; *Mística ciudad de Dios, milagro de su omnipotencia y abismo de la gracia: historia diuina y vida de la Virgen Madre de Dios... primera parte; segundo libro...*, Perpinyà, Bartholomé Breffel, 1682; *Mística ciudad de Dios, milagro de su omnipotencia y abismo de la gracia; historia divina y vida de la Virgen Madre de Dios... Tercera parte*, Perpinyà: Bartholomé Breffel, 1684.

10. *Mística ciudad de Dios. Primera [-segunda] parte...*, Perpinyà, Viuda de Juan Figuerola, 1684; *Mística ciudad de Dios; historia divina y vida de la Virgen madre de Dios. Tercera parte...*, Perpinyà, Viuda de Juan Figuerola, 1685.

nier i Jeroni Garcia.¹¹ És força conegut el pròleg del jesuïta perpinyanenc Antoni Ignasi Descamps (1614-1696), promotor de l'edició de la religiosa a la Catalunya del Nord, on explica les circumstàncies que el motivaren a emprendre aquesta tasca:

Haviendo llegado a mis manos [impr. *mamos*] la *Historia y vida de nuestra Señora*, que escribió y compuso la venerable madre María de Jesús, e impresa en Madrid y en Lisboa, y sabiendo que se hallavan pocos exemplares della y que ninguno avía arribado a estos condados de Rosellón y Conflente y lugares de Cerdaña sugetos al Rey Christianíssimo, que Dios guarde, resolví que se diesse otra vez a la estampa y luz, satisfaziendo al desseo e instancia de muchas personas devotas que me lo pidieron para que se comunicasse su noticia y letura a otros [...], y para el bien espiritual de las almas, assí de los que habitan no sólo en estas tierras sino en los reynos y provincias adonde domina nuestro gran monarca Luís Décimo-quarto [...]. Haviendo, pues, venido este mi intento a noticia del muy reverendo e ilustre señor vicario general, me encargó y dio comission de que reviesse estos libros, como lo e hecho muchas vezes, y les di la censura puesta arriba.¹²

Efectivament, el reconeixement i l'èxit editorial peninsular d'aquesta obra al llarg del segle XVII (se n'acabaren fent almenys vint-i-dues edicions),¹³ i la influència espiritual cabdal de l'autora –no debades fou oracle i consellera confident del rei Felip IV a través d'un intens intercanvi epistolar– explica els desitjos del jesuïta de fer arribar el volum més extensament al públic nord-català, per al bé espiritual de les ànimes lectors. Malgrat que encara resta per fer un estudi sobre la recepció d'aquesta figura espiritual femenina a l'àrea lingüística catalana,¹⁴ hi ha alguns indicis que evidencien que la

11. *Mystica ciudad de Dios, milagro de su omnipotencia y abismo de la gracia: historia divina y vida de la Virgen Madre de Dios. Segunda parte...*, Perpinyà, Luis Reynier i Gerónimo Garsin, 1684 i 1685.

12. Citat a MIRALLES, «La llengua de la impremta a Perpinyà...», p. 44.

13. JOSÉ ANTONIO PÉREZ-RIOJA, *Proyección de la venerable María de Ágreda (Ensayo para una bibliografía de fuentes impresas)*, Sòria, Centro de Estudios Sorianos/CSIC/Patronato José María Quadrado, 1965, p. 11-13.

14. Sobre la rellevància d'aquesta figura femenina literària i espiritual a l'època, veg. *El papel de Sor María Jesús de Ágreda en el Barroco español*, Sòria, Universidad Internacional Alfonso VIII, 2002; *Entre el azul y el blanco. Mística Ciudad de Dios*, Sòria, Diputación Provincial de Soria, 2006; i Miguel ZUGASTI (ed.), *María de Jesús de Ágreda y la literatura conventual femenina en el Siglo de Oro*, Sòria, Cátedra Internacional Alfonso VIII, 2008, entre d'altres.

biografia de la Mare de Déu que va escriure, va ser una lectura d'àmplia acollida en el públic femení, i de clara influència per a les escriptores religioses catalanoparlants.¹⁵ Així, es conserva a la Biblioteca Pública de Mallorca un dels exemplars editats a Perpinyà el 1682, per Bartolomé Breffel,¹⁶ amb anotacions manuscrites i l'ex-libris de l'agustina terciària mallorquina Verònica Pont i Perelló (Palma, *a.* 1707-1747), coneguda per haver deixat escrita la seva Vida espiritual; possiblement, en aquest relat podríem notar l'empremta de la seva lectura de la *Mística Ciudad* agrediana si s'hagués conservat.¹⁷ També en podem llegir referències en l'edició de la Vida de Teresa Mir i Marc (Olot, 1681-1764),¹⁸ coneguda beata, per a qui

15. Alguns estudis demostren que la *Mística Ciudad de Dios* era present en les biblioteques femenines, entre les lectures religioses: María del Val GONZÁLEZ DE LA PEÑA, «Libros Impresos de los siglos xv a xvii del Convento de Santa Clara de Alcalá de Henares», *Anexos de SIGNO*, 4, 2001, p. 162; Moisés GUZMÁN PÉREZ i Paulina Patricia BARBOSA MALAGÓN, «Lecturas femeninas en Valladolid de Michoacán (siglo xviii): La "librería" de Ana Manuela Muñiz Sánchez de Tagle», *Tzintzun*, 58, 2013, p. 43 i 61. De fet, l'estudiós caputxí Serra de Manresa apunta que aquesta obra era molt present en les biblioteques dels caputxins masculins i la considera un «autèntic "best seller" en els monestirs masculins i femenins» (Valentí SERRA DE MANRESA, «Aproximació als continguts bibliogràfics de les antigues biblioteques dels caputxins de Catalunya i Mallorca», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 81, 2008, p. 56). Araceli ROSILLO, «La biblioteca antigua del convento de dominicas de Ntra. Sra. dels Àngels i Santa Clara de Manresa (s. xvii-xix): Notas para su estudio a partir del inventario», dins Nieves BARANDA i Mª Carmen MARÍN (ed.), *Letras en la celda. Cultura escrita de los conventos femeninos en la España moderna*, Madrid / Frankfurt, Iberoamericana / Vervuert, p. 246.

16. Biblioteca Pública de Palma «Can Sales», sign. IB-BPM, 18505.

17. La notícia de la seva obra prové de Bover, segons el qual l'original estava en possessió d'Antoni Furió (Joaquim Maria BOVER i ROSSELLÓ, *Biblioteca de escritores baleares*, II, Palma, Gelabert, 1868 [Facsimil: Barcelona / Sueca, Curial, p. 133]). Així mateix, Furió explica que aquesta Vida estava al seu poder i que estava «escrita por años, en idioma mallorquín y contiene 300 ojas en cuarto. La letra es redonda algo buena, aunque se conoce ser escrita de muger. Lleva a la fin de cada año una anotación de su p[adre] espiritual» (Antoni FURIÓ, *Memorias para servir a la historia eclesiástica general política de la Provincia de Mallorca*, Palma, Impremta de Salvador Savall, 1820, p. 304-305). Gràcies al mateix sabem que fou filla d'Onofre Pont, i de Catalina Perelló, i germana del religiós agustí i també escriptor fra Martí Pont, autor de tractats ascètics i de poesia en català. Va vestir l'hàbit de terciària agustina i va professar el 2 d'agost de 1707. Va morir a Palma el 2 de novembre de 1747, després d'una vida marcada per visions i penitència (Antoni FURIÓ, *Martirologio para las Islas Baleares y Pitiusas*, Palma, Juan Guasp, 1850, p. 265).

18. Anna GARCÍA BUSQUETS, «Notícia d'una mística catalana de principi del segle xviii: Teresa Mir i March i la seva autobiografia espiritual *Rabó de l'esperit*», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, [=L'escriptura en femení a les terres de llengua catalana (segles xvi-xviii)], 1, juny 2013, p. 281-301.

l'obra de l'abadessa d'Àgreda va ser motor i guia en l'escriptura d'un llibre sobre els dolors de la Mare de Déu que tenia projectat i que, finalment, no va realitzar.¹⁹

A més a més, el nostre propòsit d'indagar l'empremta femenina en les premses nord-catalanes ens duu irremeiablement a revisar ràpidament un imprès excepcional, localitzat a la biblioteca de l'actual monestir de Santa Clara de la Passió de la capital rossellonesa.²⁰ Es tracta de la *Regla de la Gloriosa Santa Clara*, íntegrament en català, editada a Perpinyà el 1707, sense nom ni peu d'impremta, però sobre la qual es creu que fou impresa per Francesc Reynier o Francesc Vigué. Ens trobem davant d'un text normatiu que regula aspectes de la vida quotidiana i de convivència en el monestir de clarisses, que les religioses havien de seguir per al compliment de la norma monàstica.²¹ Sintetitzades aquí breument en només vint-i-tres pàgines, les qüestions reglamentades són: la rebuda de les novícies, els aspectes i la realització de l'ofici diví, el dejuni, el sagrament de la penitència i l'Eucaristia, el treball a la comunitat, la penitència, la correcció de les males conductes, el compliment de la clausura, les visites del visitador, del capellà o del clergue, les almoines, l'elecció de l'abadessa i del cardenal, etc. Pel tema d'estudi que avui ens ocupa, ens interessa especialment el capítol 3: «Del Divinal Ofici e Dejuni. E quantes vegades combreguen e confessen en l'any», atès que fa referència als diferents graus de formació intel·lectual que distingeixen les monges de la comunitat, tal com s'esdevé amb d'altres comunitats religioses femenines. Diu així:

19. Teresa Mir acabà d'escriure el seu text espiritual el primer diumenge de Quaresma de 1714, mentre llegia la *Mística ciudad de Dios*, tal com relata l'autora (llegiu-ho en l'edició d'Anna GARCIA, «*Rahó de l'esperit*» (1709-1714) de Teresa Mir i March. *L'autobiografia espiritual d'una laica. Edició crítica*, p. 139-140).

20. Rotllà SERRES-BRIÀ i Pep VILA, «La "Regla de la gloriosa Santa Clara" (Perpinyà, 1707), un imprès no inventariat», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 48, 2007, p. 361-364, en descriuen el contingut. Sobre aquesta comunitat, veg. Verònica ZARAGOZA, «Perpetuació del passat al convent de Santa Clara de Perpinyà a través del seu *Llibre de Memòries*», dins Oscar JANÉ, Eulàlia MIRALLES i Ignasi FERNÁNDEZ (ed.), *Memòria Personal. Una altra manera de llegir la història*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 2013, p. 35-48.

21. L'edició perpinyanenca és un resum de capítols procedents del llibre *Regla segona del gloriós pare S. Francesch, donada a la gloriosa sancta Clara y confirmada per lo santíssim pare Papa Innocenci Quart: ab las necessàries declaracions, addicions y correccions*, Barcelona, Gabriel Nogués, 1614.

Les sors lletrades fassen lo divinal offici, segons la consuetud dels frares menors, pus que pogan aver breviari, llegint sens cant. E aquelles que per ocasió rahonable no poran algunes vegades llegint dir les sues hores, sia lícit a elles, axí com a les altres sors, dir *Pater Noster*. Emperò les sors que no saben lletres, diguen vint-i-quatre *Pater Noster* per *Matines*, e per *Laudes Sine*, e per *Prima*, *Tercia*, *Sexta* e *Nona*, per quiscuna d'aquestes hores set. Per los difunts, diguen en les vespres set *Pater Noster*, *ab Requiem aeternam*; per les matines, dotze. Com les sors lletrades seran tengudes fer offici de defunts, quant alguna sor del nostre monestir passara de vida, diguen cinquanta *Pater Noster* [...].²²

Tal com llegim en aquest testimoni, no totes les religioses del període sabien llegir; amb tot, una bona part d'elles tenien accés al convent no sols a la lectura, fonamental per al perfeccionament de l'ànima, sinó també a l'escriptura. Aquesta qüestió, queda ben reflectida en la llista d'autores que ens reserva el panorama nord-català, ja que, com veurem, gairebé totes les autores que ens ocupen són essencialment «sors lletrades», la qual cosa no és cap casualitat.

2. SOBRE EL «TRÀFIC DE LLOANCES» POÈTIQUES: LES CONTRIBUCIONS FEMENINES

Com s'ha anat indicant, la petjada femenina en les premses perpinyanques del període modern –més enllà de la magna obra agrediana– aparentment s'esvaeix; la qual cosa no significa, però, que no hi siga present. És per això que hem considerat convenient incloure en el títol del present treball el versicle bíblic (Ecl. 20:32) perquè al·ludeix a la «saviesa oculta» i al «tesor recòndit» que implica el panorama de les lletres femenines impreses dels segles XVI-XVIII més amunt de la serra de les Alberes, en la zona denominada Catalunya del Nord. I és que, inserits en uns pocs volums publicats per diversos autors del període, hi descobrim, dispers, un corpus significatiu de textos de signatura femenina que respon al subgènere dels poemes laudatoris, un territori poc abordat per la crítica malgrat la seva gran tradició en la materialitat del llibre. Es tractava de composicions gestades

22. *Regla segona del gloriós pare S. Francesch...*, p. 6-7. Agraïm a Eulàlia Miralles la cessió del document per a la seva consulta.

per formar part dels anomenats «paratextos socioliteraris» d'obres d'altres autors, amb la finalitat d'encomiar els llibres.²³ Aquestes peces, que connectaven temàticament amb l'obra segons els corrents estètics imperants, eren fruit d'unes convencions socials i literàries que exigien la inclusió de documentació resultant del procés d'impressió,²⁴ i que va suposar l'aparició de textos relacionats amb l'entorn social i cultural de l'autor, com ara les dedicatòries, les epístoles²⁵ o les dites poesies panegíriques.

Així doncs, als preliminars dels llibres, al costat de les aprovacions, llicències eclesiàstiques, dedicatòries, fe d'errates o pròlegs d'autor, solia haver-hi aquestes poesies que l'autor mateix recollia del seu entorn pròxim (familiars, amistats, companys de professió...) per constituir una espècie d'autoelogi; aquestes composicions, d'arrel humanística,²⁶ van proliferar a mitjan segle XVI i acabarien esdevenint una moda literària en la primera meitat del segle XVII. L'autor castellà Suárez de Figueroa, reaccionava en la seva obra *El pasajero* (1617) contra el costum generalitzat de publicar peces alienes dins la pròpia obra per prestigiar-la; uns versos que en ocasions podien tenir falses paternitats (o maternitats):

23. José SIMÓN DÍAZ, *El libro español antiguo: análisis de su estructura*, Kassel, Reichenberger, 1983, p. 122-142; veg. també Fermín DE LOS REYES, «La estructura formal del libro antiguo español», *Paratesto*, 7 (2010), p. 11, 26 i 50-51, i Manuel-José PEDRAZA, Yolanda CLEMENTE i Fermín DE LOS REYES, *El libro antiguo*, Madrid, Síntesis, 2003, p. 236. Lorenzo RUIZ, *Poesía laudatoria en impresos salmantinos (siglo XVI)*, Barcelona, Edicions Delstres, 2000, recopila un total de cent trenta poesies d'aquesta tipologia en quaranta-cinc llibres impresos a Salamanca.

24. Veg. al respecte María Soledad ARREDONDO, Pierre CIVIL i Michel MONER (ed.), *Paratextos en la literatura española (siglos XV-XVIII)*, Madrid, Casa de Velázquez, 2009 o la fecunda obra d'Anne CAYUELA, *Le paratexte au siècle d'or*, Ginebra, Droz, 1996.

25. Malgrat que resta per fer-ne un estudi aprofundit, són diverses les obres impreses a l'àrea catalana que contenen, a mode de presentació laudatòria del volum, epístoles femenines als preliminars, les quals donen compte d'unes contribucions culturals totalment desconegudes, alhora que revelen un paper de mecenatge femení actiu: així, per exemple, el volum de Cristóbal BERLANGA, *Fundación, origen, progresos y estado de el religioso convento de la Purísima Concepción Victoria de monjas de el orden de N.P. San Francisco, de la fidelíssima y exemplar ciudad de Tortosa*, Barcelona, Martí Gelabert, 1695, conté una carta, en castellà, de sor Maria Matilde de Sant Joan Baptista (Tortosa 1638-1698), abadessa del dit convent, que dóna veracitat al relat. L'obra de Jacint ORTÍ, *Historia del hallazgo de la imagen de S. Christóval, sus milagros y fundación del real convento de religiosas canongesas agustinas en la ciudad de Valencia...*, València, Cosme Granja, 1740, conté una carta castellana de la priora, Teresa Roca de la Serna, en agraïment pel volum en nom de la comunitat...

26. SIMÓN DÍAZ, *El libro español antiguo...*, p. 142.

DON LUIS: Dios os consuele en vuestras melancolías. Vuelto me habéis el alma al cuerpo. Inviolable ley será para mí tan pródiga advertencia. Pienso hacer muchos insertos en el jardín de mi librito; que no suelen ser los que rinden fruta menos sabrosa. Por lo menos, me agradecerán el contexto, el estilo, y, juntamente, haber plantado en mi viña sarmientos de buena ley, aunque ajenos. A mi ver, con los requisitos apuntados y con la cantidad de varias poesías que escribirán los amigos honrándome y abonando el libro, participará, sin duda, de toda perfección.

DOCTOR: ¿También vos pretendéis incurrir en el vicio de sonetos mendigados? Ligereza notable, absurdo, terrible. Descúbrese indignísimo de cualquier mínimo loor quien, aspirando a él con ansia, le procura con incesable solicitud, con fomentada importunidad. Claro es habrá de publicar la lengua del muchas veces rogado lo que por ningún modo siente el corazón. Así, es justo llamar invectivas afrentosas y sátiras mordaces semejantes abonos, debiéndose entender siempre al revés de lo que suenan. Si la obra es mala, millones de sonetos en su alabanza no la hacen buena; y, al contrario, si está bien escrita, no ha menester para adquirir el aplauso ajenos puntales. Bestial estratagemata, ridícula presunción querer el material, el idiota, el incapaz, conseguir nombre de discreto, de docto, con un centenar de bernardinas que pega en el frontispicio de alguna obrilla del todo indocta, insulsa y lega.²⁷

De fet, José Simón Díaz en un treball seu titulat «Tráfico de alabanzas en el Madrid literario del Siglo de Oro»,²⁸ es referia a aquesta popularització de les lloances, i al·ludia a les sospites sobre algunes de les atribucions de les poesies, que podien invalidar part de les aportacions d'aquests poetes (homes i dones) ocasionals:

[...] de clara raigambre humanística, empezaron siendo poemas dirigidos al lector o al libro, escritos por el propio autor,²⁹ que se sustituyeron o adicionaron poco a poco con otras debidas a diferentes plumas, entre las que ocuparon siem-

27. DE LOS REYES, «La estructura formal del libro...», p. 51.

28. Dins *Anales del Instituto de Estudios Madrileños*, XII / 65-75, 1976, p. 67.

29. A l'àmbit hispànic s'hi donen manifestacions primerenques com ara els versos preliminars en què els autors Fernando de Rojas (*Tragicomedia de Calixto y Melibea*, Toledo, 1500), Fray Luis de Escobar (*Las cuatrocientas respuestas*, Valladolid, 1545) i Alonso de Villegas (*Comedia Selvagia*, Toledo, 1554) expliciten els seus noms en acròstic (SIMÓN DÍAZ, *El libro español antiguo...*, p. 122).

pre lugar predominante las de parientes y amigos íntimos. Esta intervención de «aficionados», de los que en muchísimos casos no se conoce ninguna otra producción, hace verosímiles las denuncias de que, en gran parte, eran fruto del ingenio del propio encomiado que se las atribuía a personas de su confianza. Esta contribución del círculo familiar se completaba siempre que era posible, con aportaciones de consagrados. Sólo por excepción se logra que participen de forma mayoritaria las grandes figuras, a no ser en homenajes póstumos.

Davant la impossibilitat que suposa l'esclariment real d'aquestes atribucions, siga com siga, els estudis dedicats a la literatura femenina moderna han mostrat com aquest marc expressiu dels preliminars va esdevenir a tota l'àrea peninsular i fins a la Nova Espanya,³⁰ una de les plataformes on els versos femenins començarien a tenir una presència humil però insistent. Especialment durant el segle XVII,³¹ al costat d'altres manifestacions de poesies de circumstàncies com ara les composicions a justes o certàmens literaris, la poesia a preliminars esdevé un dels espais més comuns de participació poètica a l'època. Així ho reflectia el mateix Cervantes, en els paratextos de la primera part del seu *Quijote* (1605), on carregava irònicament contra aquesta pràctica codificada d'incloure poesies als preliminars en benefici de la pròpia obra i a la qual també contribuïren les «dames». Ho llegim a través de poemes laudatoris paròdicament inventats amb signatura femenina³² i, especialment, al seu famós pròleg:

30. Resulta de consulta obligada el volum clàssic de Josefina MURIEL, *Cultura Femenina Novohispana*, Mèxic D. E., UNAM, Instituto de Investigaciones Históricas (Historia Novohispana, 30), 1994, especialment el cinquè capítol dedicat a «La poesía femenina en el virreinato».

31. Veg. María Isabel BARBEITO CARNEIRO, *Mujeres y literatura del Siglo de Oro. Espacios profanos y espacios conventuales*, Madrid, M. I. Barbeito, 2007, p. 61 i 71; Nieves BARANDA, *Cortejo a lo prohibido. Lectoras y escritoras en la España moderna*, Madrid, Arco/Libros, 2005, p. 221-222; i Isabel MORUJÃO, *Contributo para uma Bibliografia Cronológica da Literatura Monástica Feminina em Portugal dos Séculos XVII e XVIII (impressos)*, Lisboa, Centro de Estudos de História Religiosa, Universidade Católica Portuguesa, 1995, per a l'àrea portuguesa.

32. Dues peces van signades amb noms inventats, procedents de la literatura: «Al libro de *Don Quijote de la Mancha*, Urganda, la desconocida» (sàvia encantadora que ajuda Amalís) i «La señora Oriana, a Dulcinea del Toboso» (l'enamorada d'Amalís). Veg. Florencio SEVILLA i Antonio REY (ed.), Miguel de Cervantes Saavedra, *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*, Madrid: Centro Estudios Cervantinos, 1994, p. 17-20 i 22.

También ha de carecer mi libro de sonetos al principio, a lo menos de sonetos cuyos autores sean duques, marqueses, condes, obispos, damas o poetas celebrísimos; aunque si yo los pidiese a dos o tres oficiales amigos, yo sé que me los darían, y tales, que no les igualasen los de aquellos que tienen más nombre en nuestra España.³³

En paraules de Nieves Baranda aquestes col·laboracions femenines –sovint aplaudides i altres cops criticades– van començar a ser vistes al segle XVII com el «*dernière cri* del esnobismo literario»³⁴ i, en efecte, van fer emergir, de manera incipient, la presència femenina pública en el panorama literari. És un fet estudiat que, entre d'altres factors, l'impuls rebut per l'aparició de les noves idees humanistes proclius a l'educació femenina de caire cristià –en pro d'una millora en la vida domèstica i familiar administrada per les dones–, així com l'impacte de l'aparició de la impremta, van afavorir durant la centúria del XVI un major accés de les dones al món de les lletres. Així mateix, en expandir-se visiblement l'horitzó d'expectatives socialment previst per al gènere femení, també va augmentar com mai el nombre de dones dedicades a la creació literària,³⁵ tal com revelen els actuals estudis sobre el tema. És especialment a partir del segle XVII, que les dones comencen a conquerir espais d'escriptura, especialment en l'àmbit conventual, i la literatura creada per dones esdevé una realitat que es consolidarà al llarg dels segles. En definitiva: per bé que tímidament i incipientment, és en l'època moderna quan les dones comencen a conrear diversos gèneres literaris i, especialment, el poètic.

En les nostres recerques dedicades al panorama lingüístic català, hem consignat unes noranta signatures femenines d'obra publicada en aquests espais poètics circumstancials, suara comentats com són la poesia de cer-

33. Florencio SEVILLA i Antonio REY (ed.), Miguel de CERVANTES SAAVEDRA, *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*, p. II.

34. BARANDA, *Cortejo a lo prohibido...*, p. 222, recorda que un dels escriptors que van començar a incloure peces femenines en els seus impresos va ser el famós Lope de Vega, en les seves *Arcadia* (1598), *El Isidro* (1599), *La hermosura de Angélica* (1602), *El peregrino en su patria* (1604) o les *Rimas* (1614).

35. De fet, d'abans del segle XVI, tenim molt poques notícies de la participació de les dones en l'esfera literària catalana; per a un panorama general, veg. Antoni FERRANDO i Miquel NICOLÁS, *Història de la llengua catalana. Nova edició revisada i ampliada*, Barcelona, UOC, 2011, p. 157-158.

tamen i la poesia laudatòria preliminar, davant dels quatre-cents noms de poetes impreses registrats per Nieves Baranda per al Segle d'Or hispànic.³⁶ Aquestes dades evidencien la lenta incorporació femenina en uns espais de sociabilitat literària aparentment vedats segons el context social i cultural de l'època. Segons ha estudiat la mateixa Baranda, a l'àmbit hispànic és a partir de 1588 –any d'edició pòstuma de *Los libros de la Madre Teresa de Jesús*, de la mà de Fray Luis de León– que assistim a una proliferació de l'exhibició de la versificació femenina en aquests nínxols específics, on aquestes aportacions no només eren permeses sinó que es demanava una col·laboració activa a les dones versades en la ploma.³⁷ Així, considera Baranda que l'augment de les xifres de la participació literària femenina està íntimament relacionat amb la fama assolida pòstumament per Teresa de Jesús, arran de la publicació de les seves obres,³⁸ i de la seva beatificació i canonització posteriors:

El problema hasta entonces no parece radicar en la falta de mujeres culturalmente capacitadas ni de algunas autoras entre ellas, sino en la consideración social, quizá personal, que tenía la mujer escritora que publicara o lo pretendiera, lo cual retraería a la mayoría de intentarlo personalmente y también a muchos de sus valedores. Ese detonante, el punto de inflexión, parece ser Santa Teresa. [...] la primera de las obras que incluyen en sus preliminares poesías de una mujer es casualmente de 1588; para 1599 son cuatro obras distintas y en 1604 llegan hasta seis. En años sucesivos la tendencia se mantendrá hasta aproximadamente la mitad del siglo, aunque desde entonces hasta 1700, año límite de mi trabajo, descenderá muy significativamente. Una distribución similar

36. «“Por ser de mano femenil la rima”: de la mujer escritora a sus lectores», *Bulletin Hispanique*, 100/2, 1998, p. 453.

37. Una de les autores hispàniques de més renom que va contribuir al panorama literari del moment, i que també té poesia de circumstàncies, va ser la malaguenya Cristobalina Fernández de Alarcón (Antequera, 1576-1646), sobre la qual podem llegir els treballs d'Inmaculada OSUNA, «Poesía de proyección ciudadana en tres autoras del siglo XVII: Cristobalina Fernández de Alarcón, María de Rada e Isabel de Tapia», *Península: revista de estudios ibéricos*, 2, 2005, p. 237-250 i «Cristobalina Fernández de Alarcón y la poesía de circunstancias», dins Julián OLIVARES (ed.), *Studies on Women's Poetry of the Golden Age: «Tras el espejo la musa escribe»*, Woodbridge, Tamesis (Serie A. Monografías, 273), 2009, p. 123-148.

38. Quant a la recepció de l'obra de Teresa de Jesús a Barcelona, veg. Gabriel BELTRAN LARROYA, «Las obras de santa Teresa de Jesús publicadas en Barcelona (1588-1961)», *Monte Carmelo*, 72, 1964, p. 223-268.

revela la participació de mujeres en justas y certámenes (o en la publicació de sus poemas, por ser más exactos), que se inicia en 1601 y llega a su máxima concentración en 1615 –precisamente debido a las justas celebradas a la canoización de Santa Teresa–, que se mantiene en los años veinte y treinta y que cae muy notablemente en la segunda mitad.³⁹

Pel que fa a la poesia laudatòria impresa a l'àmbit lingüístic català, on constatem un total de trenta-nou composicions⁴⁰ –majoritàriament en castellà, però també en català–, signades per trenta-tres dones diferents al llarg dels segles XVI-XVIII,⁴¹ la primera aportació femenina d'aquestes característiques està datada d'abans del 1588: el 1562, la més famosa impressora de les terres valencianes, Jerònima Galés⁴² va publicar un sonet castellà als

39. BARANDA, «Por ser de mano femenil la rima"...», p. 452-453.

40. En aquest còmput, no hi tenim en compte dues composicions laudatòries manuscrites conservades a l'àmbit estrictament català: parlem d'una dècima en castellà de la dominica vigatana sor Maria Tarrés i Fontanelles (Vic, fl. 1671) (Verònica ZARAGOZA, «La obra literaria de los Fontanella al entorno del monasterio dominico de Nuestra Señora de los Ángeles y Pie de la Cruz (Barcelona, siglo XVII)», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, LXXXII, 2012 [2015], 217-267); i de la dècima catalana de Francisca de Fumislerri i Bayona, (fl. 1635) (*Inc.* «La fama eterna alabança...») recollida en els preliminars del manuscrit de Gavino Branca, *Jardí de ramelleres*, a. 1635, [f. 10] (Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, ms. 9). A aquesta darrera, Serrano y Sanz la té repertoriada com a «Sumisterris y Batona, Francisca» (Manuel SERRANO Y SANZ, *Apuntes para una Biblioteca de Escritoras Españolas desde 1401 a 1833*, II, Madrid, Biblioteca Nacional, 1893-1895 [Reimpres., Madrid, Atlas, 1975], 477) i al catàleg de Massó, hi consta com a «De dona Francisca de Sumisterris y Bayona» (Jaume MASSÓ, *Biblioteca del Ateneu Barcelonès. Catàleg de manuscrits*, Barcelona, L'Avenç, 1902, p. 86). A la base de dades en línia de la poesia en cançoners, del grup NISE. *Literatura Catalana de l'Edat Moderna*, hi apareix catalogada com a Francesca de Fumis Lerris i de Bayona: <<http://www.nise.cat/bdpoesiaencan%C3%A7oners/cerca.aspx?id=5647>> [data de consulta: 19/10/2014].

41. Els resultats estan basats en el buidatge de catàlegs bibliogràfics generals (resulta de consulta obligada el repertori bibliogràfic de José SIMÓN DÍAZ *Bibliografía de la Literatura Hispánica*, Madrid, Miguel de Cervantes, 1954) i, específics, així com manuals i diccionaris valencians, baleàrics i catalans, a través del qual comprovem una absència que sembla absoluta d'aquestes composicions en l'àrea balear; sobre les fonts vàlides per a l'estudi del panorama literari femení, veg. MIRALLES i ZARAGOZA, «Écrits féminins catalans...».

42. A aquesta autora, també li ha estat atribuït el pròleg a l'edició del *Carlo famoso de Luís Zapata...*, València, Joan Mey, 1566. Malgrat que l'atribució no pot ser provada (ja que el text està signat per «El impressor»), una de les raons adduïdes per justificar-la és que en aquells temps era Jerònima Galés qui regentava la impremta, des de la mort de l'espòs, Joan Mey, el 1555; veg. Philippe BERGER, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, vol. II, València, Alfons el Magnànim (Estudios universitarios, 19-20), 1987, p. 583; i Rosa Maria GREGORI ROIG, *La impresora Jerònima Galés i els Mey (València, segle XVI)*, València, Biblioteca Valenciana, 2012, p. 156-158). Sobre aquesta

preliminars d'un llibre que ella mateixa havia imprès a la capital del Túria –en nom del seu difunt marit, l'impressor Joan Mey, com era habitual en les impressores del període.⁴³ A través d'aquests versos, ben coneguts per la crítica,⁴⁴ a banda de pregonar les excel·lències del llibre, reivindicava la seva experiència i professionalitat davant les llengües misògines que criticaven la cultura femenina. Després d'aquesta, el 1584, a través de la impremta valenciana també veia la llum un sonet en llengua castellana signat per una autora anònima, inclòs en una biografia versificada de fra Lluís Bertran, obra del predicador Lluís Martí.⁴⁵ Segons especifica la rúbrica de la peça, aquesta dona que no revela el seu nom, també va escriure el tercer cant del llibre (f. 54v-64v),⁴⁶ en castellà, pel qual Lluís Martí, la considera una «donzella / una sabia discreta y cuerda dama / que alabar quiere al sacnto también ella» (Lluís Martí, *Primera parte de la historia...*, 1584, f. 51v).

Més enllà d'aquestes dues aportacions primerenques, però, la resta de poesies a preliminars signades per dones al panorama català pertanyen al segle XVII: s'inicia la centúria amb els versos impresos el 1603, 1609 i 1610 de quatre autores vinculades al cercle poètic tortosí,⁴⁷ que va dur a terme

impressora, s'han publicat diversos estudis d'un gran interès, a banda dels ja esmentats: María del Mar FERNÁNDEZ VEGA, «A voice of her own: Jerónima de Gales, a sixteenth-century woman printer», dins Dru DOCHERTY i Milton AZEVEDO (ed.), *Multicultural Iberia: language, literature and music*, Berkeley, University of California Press, 1999, p. 81-92 i, de la mateixa Vega, «Jerónima de Gales. Una impresora valenciana del siglo XVI», dins Pedro Manuel CÁTEDRA, María Isabel PÁIZ i María Luisa LÓPEZ-VIDRIERO ABELLÓ (coord.), *La memoria de los libros: estudios sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América*, vol. 1, Salamanca, Instituto de Historia del Libro y de la Lectura, 2004, p. 405-434.

43. Dins Antoni Joan VILAFRANCA, *Libro de las historias y cosas acontecidas en Alemaña, España, Francia, Italia, Flandes...* València, Joan Mey, 1562, [IX] v].

44. GREGORI ROIG, *La impresora Jerònima Galés i els Mey...*, p. 142.

45. Dins Lluís MARTÍ, *Primera parte de la historia del bienaventurado padre fray Luys Bertrán, de la orden de predicadores y natural de la ciudad de Valencia...*, València, Vicent de Miravet, 1584, f. 14v.

46. L'obra del dominic Martí és un llarg poema en octaves reials, dividit en set cants, cadascun dels quals va precedit d'un sonet explicatiu que resumeix el que trobarem en cada cant. Abans del cant de l'autora anònima, llegim un llarg exordi del dominic amb la finalitat de preparar el lector davant d'aquell text femení.

47. Es tracta de l'obra de sor Magdalena Amich i Jordà (Tortosa, a. 1576-d. 1639), Inés de Castro i Sarmiento (Tortosa?, fl. 1603), Nofra Isabel d'Herèdia i Aduart (Tortosa, 1566-?, 1621) i Jerònima d'Herèdia Mercader i Llinyader (Ulldecona / Viladecanes, a. 1593-?, 1622), tal com referim a ZARAGOZA, «La obra literaria de los Fontanella...», p. 233 (n. 52).

una intensa vida literària expressada públicament en les solemnitats socials. Amb aquestes, al llarg del segle trobem els noms de vint-i-nou dones signant un corpus de trenta-tres peces, recollides en obres impreses a tot el territori lingüístic: generalment les trobem en obres devotes⁴⁸ o en Vides de sants,⁴⁹ així com en impresos dedicats a alguna festivitat de caire religiós.⁵⁰ D'aquest corpus, com veurem, tenen especial protagonisme numèric les autores publicades en impresos de l'àrea nord-catalana. Tanmateix, per al segle XVIII, tan sols trobem quatre peces rubricades a nom de dona, com a conseqüència del declivi d'aquesta moda dels paratextos als impresos;⁵¹ totes elles estan publicades a València, amb motiu de l'elogi de diferents impresos del notari valencià Carles Ros, sota un acròstic femení. D'una de les peces només s'explicita que prové d'un «ingenio Valenciano, que es su nombre en puro anagrama Theresa Duc Binamonte», la identitat del qual no hem pogut desxifrar;⁵² en qualsevol cas, resulta revelador que s'hi haja optat per l'acròstic femení. Les altres tres composicions atribuïdes a una dona, presents en els preliminars de diferents volums de Ros⁵³ van sota l'acròstic

48. Per exemple, a Narcís CAMÒS, *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña: enriquecido con muchas imágenes de esta celestial Señora...*, Barcelona, Jayme Plantada, 1657.

49. Com ara, a Vicenç Miquel de MORADELL, *Historia de S. Ramon de Peñafort, frayle de predicadores en coplas castellanas...*, Barcelona, Sebastià de Cornelias, 1603; Pere Jaume TRISTANY BURGÉS, *Enchyridiòn o breve crónica de varones illustres en santidad de la sagrada religión de los padres mínimos fundada por el bienaventurado y nuevo seráfico S. Francisco de Paula...*, Barcelona, Esteve Liberós, 1618; Reginald POC, *Historia de la vida y milagros del glorioso mártyr S. Magín. Por Fr. Reginaldo Poc, doctor en theología de la orden de predicadores...*, Barcelona, Sebastià Matevad, 1630...

50. Per exemple, a Josep DALMAU, *Relación de la solemnidad con que se han celebrado en la ciudad de Barcelona las fiestas a la beatificación de la Madre S. Teresa de Jesús, fundadora de la reforma de frayles y monjas, de nuestra Señora del Carmen de los descalços...*, Barcelona, Sebastià Matevad, 1615 o a Tomás LÓPEZ DE LOS RÍOS, *Auto glorioso, festejo sagrado con que el insigne colegio de la preclara arte de Notaria celebró la canonización del señor san Luis Beltrán...*, València, Jeroni Vilagrassa, 1674.

51. Aquest declivi cal posar-lo en relació amb el fet que en la segona meitat de la centúria, canvia el paradigma del món llibresc: les noves mesures reformistes de Carles III simplificaran l'aparició de determinats apartats paratextuals obligats en èpoques precedents que conduiran a la desaparició d'alguns elements paratextuals (DE LOS REYES, «La estructura formal del libro...», p. 15-16).

52. Així consta a la rúbrica del sonet «En este rasgo de tu pluma ayrosa...», dins *Norma breve de cultura, y politica de hablar, para el idioma Castellano...*, València, Josep Garcia, 1737, [f. 3v].

53. Els sonets «Cuiden els Metjes de curar dolènts...», dins *Práctica de ortographia para dos idiomas, castellano y valenciano...*, València, Hereu de Vicent Cabrera, 1732, f. 8, i «Tan gustosa quedí, y tan agradada...», dins *Tratat de adages y refranys valencians, y pràctica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana...*, València, Hereu de Vicent Cabrera, 1733, p. 14-15 [2a reimpr. 1736, p. 15] i el

de Rosa Trincares. Aquesta poeta, posteriorment identificada amb Narcisca Torres, vinculada al cercle d'amistats de l'autor,⁵⁴ aprofitaria l'oportunitat que li brindava el notari valencià a través d'aquests versos de circumstàncies per reivindicar el seu «sagrat numen» contra la mala consideració que hi havia a l'època sobre l'escriptura (poètica) en les dones.⁵⁵

Aquest cas ens permet besllumar com a través d'aquestes peces que avui ens arriben impreses en volums aliens, els (i les) poetes del moment⁵⁶ o els simples versificadors aficionats, alhora que expressaven els seus afectes a l'autor al qual prologaven l'obra, disposaven d'un canal idoni d'expressió poètica. Aquesta via permetia als lletraferits i les lletraferides superar les enormes adversitats presents en el món editorial del període i veure impresos en tinta, el seu nom i els seus versos; més encara, si parlem de les autores de l'època, desautoritzades com estaven per assolir l'esfera pública. Aquests testimonis són interessants ja que, malgrat que resulten molt codificats⁵⁷ i estan impregnats d'una retòrica encomiàstica hiperbòlica, i, encara, poc

romanç «Ser lloats, y aplaudits mereixen Carlos...», dins *Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano...*, València, Cosme Granja, 1734, f. 37-42.

54. Malauradament, no tenim gaires dades biogràfiques sobre aquesta dama, més enllà de la seva obra. Va ser l'estudiós Faustí Barberà qui li va donar el nom real de Narcisca Torres, la qual pertanyia a la família de Marià Torres, notari i poeta coetani a Carles Ros que va formar part del cercle literari reunit al voltant de la seva obra gramatical (Faustí BARBERÀ, *Conferencias sobre bibliografía de Carlos Ros*, València, Impremta de Francisco Vives Mora, 1905, p. 27). Antoni COMAS, *Història de la Literatura Catalana*, vol. VI (Part Moderna), Barcelona, Ariel, 1985, té un apartat dedicat a «Narcisca Torres i altres poetes que lloen l'obra de Ros» (p. 415-416).

55. «[...] I si acàs me digués algun xarraire / (perquè destos lo món jamés té falta) / per què m'he posat jo, sent como só dona, / a escriure poesies, dic la causa: / "Açò és furor diví, és sagrat numen / que Déu a la creatura li senyala / com a dot natural en què demostra / aquell seu numen la Magestat sacra; / i puix Déu m'influí a mi d'aquest do, / encara que en jamés jo estudiat haja, / puc molt bé fer més obres de poesia / per ser divinement nativa gràcia"» (dins *Epítome del Origen y Grandezas del Idioma Valenciano...*, 1734, p. 37-42).

56. Com és el cas de la primerenca poesia laudatòria d'un joveníssim Francesc Fontanella, que escriu als preliminars de l'obra paterna, així com també van fer els seus germans Josep i sor Contesina: *Sacri Regii Senatus Cathaloniae Decisiones. Per Joannem Petrum Fontanella, ex oppido Oloti I. V. D. hac ciuem honoratum Barcinona in albo conscriptum elaboratae...*, Barcinone [Barcelona], Petri Lacaualleria, 1639 i 1645; sobre aquesta producció panegírica als preliminars de l'obra de Joan Pere Fontanella, veg. F. Xavier VALL I SOLAZ, «La faceta literària de Josep Fontanella», *Revue d'Études Catalanes*, 4, 2001, p. 166-181 i, més recentment, Anna GARCIA, «Els poemes laudatoris de Francesc Fontanella als liminars d'obres d'altres autors» [en premsa].

57. SIMÓN DÍAZ, *El libro español antiguo...*, p. 146.

valorats pel caràcter circumstancial d'aquestes col·laboracions poètiques,⁵⁸ podien donar sortida als sentiments i a la veu directa de les autores. I són aquests els casos més interessants per a la nostra mirada actual, reflexos d'un període determinat.⁵⁹

3. L'UNIVERS NORD-CATALÀ «FRONTERER» DE LA POESIA LAUDATÒRIA: TEXTOS I AUTORES

Com ja hem anat veient, aquestes peces laudatòries definides tant des del punt de vista físic com temàtic i, fins i tot, intel·lectual com a «frontereres» per l'estudiosa Mercè Comas,⁶⁰ revelen una nòmina insospitada d'autores amb obra impresa a la Catalunya del Nord en l'edat moderna, desconegudes majoritàriament, com solia passar amb aquesta tipologia textual:⁶¹

Tos aquests poemes ofereixen, doncs, una literatura que, a part de reflectir un context, mostra la poètica d'uns autors, que en alguns casos queden en l'anonimat o bé sota un nom genèric, i en d'altres són el propi autor de l'obra o bé manifesten el seu nom clarament. Els noms genèrics més habituals són «un religiós» o «un devot», i els autors que revelen el seu nom són Rodrigo Saldaña, Maria de Rocabertí, Isabel Compter i Sagarriga, Gerònima Solà, Pere Màrtir Moixet, Gerònima Bosch, Maria Teresa Collares, Caterina Gubert i d'Aguilar, Isabel Vigurós i Bosch, Caterina Domènech i Suñer, Raymundo Soler, Agustín Sunyer, Anna Maria del Bosch, Justa Bonet, Cecília Collares i Teresa de Arcos. Un elenc complet en què, d'entrada, sobta trobar-hi un nombre important de dones escriptores.⁶²

58. Cal tenir present que de la majoria d'aquestes autores tan sols se n'ha conservat una peça, com es pot inferir de les xifres finals que hem proporcionat.

59. ZARAGOZA, «La obra literaria de los Fontanella...».

60. Mercè COMAS, «Entre el principi i l'inici: la poesia preliminar als impresos perpinyanencs del segle XVII» dins Òscar JANÉ i Queralt SOLÉ (ed.), *Observar les fronteres, veure el món*, Catarroja, Afers, 2011, p. 301-309.

61. La mateixa Comas havia donat un toc d'atenció sobre la xifra d'autores que apareixen en volums nord-catalans; a més, algunes d'aquestes autores ja apareixen en l'estudi de Josep Sebastià PONS *La Littérature Catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Tolosa de Llenguadoc/París, Édouard Privat/Henri Didier, 1929, p. 22 i 37, així com en el treball de Pep VILA «Reginald Poc, escriptor i predicador dominicà», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 1999-2000, 2001, p. 118-120.

62. COMAS, «Entre el principi i l'inici...», p. 307.

Una xifra cridanera d'autores, per tant, en comparació amb el que ocorre en altres àrees: només tres volums publicats a Perpinyà recullen gairebé la mateixa presència femenina que nou procedents de les premses de Barcelona. Així, sobre el total de trenta-nou composicions de preliminars impreses a nom de trenta-tres dones en tota l'àrea lingüística catalana, mentre que per als impresos nord-catalans en registrem un total de catorze publicades per tretze dones diferents, pel que fa a l'obra recollida en impresos barcelonins, comptabilitzem dèssset peces obra de catorze autores. Lluny del que reflecteixen les aportacions als certàmens literaris valencians, on tan sols n'hem trobat vuit associades a sis autores, en vuit impresos diferents.⁶³ Passem ara a analitzar quins són els volums nord-catalans que recullen obra femenina.

63. El catàleg d'escriptores valencianes modernes de M. Àngels Herrero dedica una entrada a Luisa de Velasco, de la qual no es coneix cap dada biogràfica. L'estudiosa l'hi va incloure –amb dades procedents del bibliògraf Serrano y Sanz– perquè té un poema laudatori als preliminars d'un volum imprès a València el 1655 per Joan Llorenç Cabrera: el volum d'Isidro de ANGULO I VELASCO, *Pruebas de la Inmaculada nobleza de María Santísima Madre de Dios, desde el primer instante de su purísima concepción*. Nosaltres, però, la descartem del nostre treball per considerar-la d'origen no valencià; i és que amb tota seguretat, aquesta dona devia d'estar emparentada amb l'autor, d'origen madrileny, amb qui comparteix cognom. A més a més, cal tenir present que aquest títol ja havia vist la llum un any abans a Saragossa, de la mà de Miguel de Luna, on també va aparèixer la peça de Luisa de Velasco (María Ángeles HERRERO, *Lletraferides modernes: catàleg de les escriptores valencianes dels segles XVI-XVIII*, Sant Vicent del Raspeig, Centre d'Estudis sobre la Dona, Universitat d'Alacant, 2009, p. 86). Així mateix, en el nostre corpus de poesia laudatòria a l'àmbit català prescindim de les aportacions de Juana de la Cadena Bienvegud de Lizana, Maria de Ayala i Catalina Zorita de Esquivel, recollides també per Herrero (*Lletraferides modernes...*, p. 42, 46 i 87; i, encara, a «Escritoras de la gobernación de Orihuela en los siglos XVII y XVIII», *Uryula. Revista de investigación del Centro de Estudios Históricos de Orihuela*, 1, 2007, p. 3, 12-13 i 310) per haver publicat composicions al volum de l'autor murcià i professor de la Universitat d'Oriola, Miguel González de Cunedo, *Triunfo del gloriosísimo arcángel y príncipe del Cielo, san Miguel. Poema heroico. Conpuesto por Miguel Goçález de Cunedo. Dedicado a varias personas* (Oriola, Agustín Martínez, 1626). Ara bé, nosaltres constatem un possible origen murcià de les autores: Juana de la Cadena Bienvegud de Lizana, podria ser filla de Gonzalo de la Cadena, de llinatge establert a Múrcia, i de Luisa Bienvegud Hijadalgo, esmentada per Francisco Cascales als seus *Discursos históricos de la muy noble y muy leal ciudad de Murcia y su reino*, Múrcia, Luis Berós, 1621, p. 391). D'altra banda, pel que fa a les altres dues autores, María de Ayala i Catalina Zorita de Esquivel, podrien estar emparentades amb altres autors de poesia preliminar impresa al mateix volum de González de Cunedo: el predicador fray Lucas Fernández y Ayala, natural de Múrcia, i Dionisio Esquivel Otazo, degà i coadjuntor de la Maestrescuela de l'església de Cartagena, respectivament, la qual cosa ens pot indicar un possible origen murcià de totes dues; veg. també Francisco CASCALES, *Discursos históricos...*, p. 360-363, per al llinatge Ayala, i p. 407-408, per als Esquivel, per bé que no és possible documentar les autores.

a) Reginald Poc, *Compendio de la vida, muerte y milagros de los dos gloriosos labradores. De san Galderique de Canigón y de san Isidro de Madrid* (1627)

Un d'aquests autors que demana versos femenins per imprimir-los en les seves obres és el dominic Reginald Poc.⁶⁴ Als preliminars de la seva obra *Compendio de la vida, muerte y milagros de los dos gloriosos labradores. De san Galderique de Canigón y de san Isidro de Madrid* (Perpinyà: Lluís Roure, 1627), trobem vuit poesies laudatòries de les quals sis estan signades per dones: seguides de la dècima del pare fra Jeroni Solà, lector de teologia i prior del convent de Predicadors de Graus, i de la glossa del pare Pere Màrtir Moixet, lector en teologia del convent de Santa Caterina màrtir de Barcelona, dedicades en castellà a l'adulació de Poc, hi trobem les peces de religioses pertanyents al convent de dominiques de Santa Caterina de Sena de Perpinyà. Sobre aquest convent, sabem que havia acollit entre els seus murs noies de les famílies més distingides de la societat perpinyanenca; malauradament, no hem pogut esbrinar gaires dades biogràfiques de les autores que aporten la seva peça a l'obra de Poc.⁶⁵ De les rúbriques presents al llibre de Poc, destaca la de sor Joana Baptista Pons i de Milà (a. 1582- d. 1627), que va escriure una dècima heptasil·làbica en castellà en l'acostumat

64. Reginald Poc (Planoles?-Girona?, 1635), eclesiàstic, doctor i professor de teologia a la Universitat de Perpinyà, és autor de dues obres hagiogràfiques en castellà: *Compendio de la vida, muerte y milagros de los dos gloriosos labradores san Galderique y san Isidro de Madrid*, de la qual parlem aquí, i una *Historia de la vida y milagros del glorioso mártir San Magín* (Barcelona, Sebastià Matevad, 1630) i que també inclou poesia laudatòria femenina als preliminars de dues religioses dominicanes de Montsió (Barcelona): una peça pertany a Magina Valls i una altra a una devota anònima, en acrostic 'Inés Alagón'. Sobre Poc, encara, veg. VILA, «Reginald Poc, escriptor i predicador...».

65. Al respecte, cal dir que les nostres recerques als Archives Départementales des Pyrénées-Orientales (en endavant ADPO) dedicades a rastrejar el fons de l'arxiu d'aquest convent han estat fins ara infructuoses. A partir del catàleg de l'arxiu Marie-Edith BREJON DE LAVERGNÉE i Sylvie CAUCANAS, *Repertoire Numérique Provisionale, serie H. Archives Ecclesiastiques régulières, 1992-1994*, vam poder consultar alguns documents de la dita comunitat, sense informació interessant per ser generalment d'època més tardana (ADPO, sign. que van des de HP 70 fins a HP. 80). Tampoc és conegut per nosaltres cap estudi accessible dedicat al convent, actualment desaparegut, la qual cosa ens impossibilita esbrinar la documentació conservada. D'altra banda, el fons custodiat als ADPO sobre les famílies rosselloneses només ens ha permès situar mínimament les autores (ADPO, sign. IE), per bé que tenim esperances davant d'una recerca molt més acurada a la documentació de l'arxiu digitalitzada: <<http://archives.cg66.fr/mdr/index.php/rechercheTheme>>.

to de congratulació, i que inclou un joc de paraules basat en el nom de l'autor (v. 8) propi de l'estil d'aquestes composicions.⁶⁶

Con modo tan peregrino
 en esta obrilla que hacéis
 a vuestro nombre excedéis,
 4 que sois, a lo que imagino
 más que humano, divino.
 Y pues tanto os remontáis
 que espanto a todos causáis,
 8 con razón decir escucho
 que con vos lo *poco* es mucho
 en los santos que alabáis.
 (*Compendio de la vida...*, f. 7v)

Pel que fa a la documentació sobre aquesta autora, sabem que exercia el càrrec de priora al convent en el moment d'escriptura de la peça⁶⁷ i que va esdevenir una figura important en la història fundacional de la comunitat religiosa. I és que hem pogut esbrinar⁶⁸ que aquesta valenciana va formar part del nucli de les cinc religioses procedents del monestir de Santa Maria Magdalena de València⁶⁹ que van establir el convent de Santa Llúcia d'Oriola (1602) i, més tard, fundarien el de Santa Caterina de Sena a Perpinyà (1612). Descendent dels comtes d'Albaida, Joana Baptista va ingressar al convent

66. SIMÓN DÍAZ, *El libro español antiguo...*, p. 147.

67. La rúbrica diu «De la senyora sor Juana Baptista Ponçe y de Milà, priora del convento de Santa Catherina de Sena de Perpiñán, de la orden de predicadores. Al author, décima».

68. Trobem una breu notícia biogràfica sobre ella a la història de Vicente BEAUMONT DE NAVARRA, *Compendio histórico del Real Convento de Santa María Magdalena, de religiosas del gran patriarca Santo Domingo de la ciudad de Valencia...*, València, Juan González, 1725, p. 180-181, i als treballs d'Emilio CALLADO ESTELA: «Mujeres, reforma y resistencia. Las dominicas valencianas de Santa María Magdalena en los siglos XVI y XVII», dins Rosa Maria ALABRÚS (ed.), *La vida cotidiana y la sociabilidad de los dominicos*, Sant Cugat, Arpegio, 2013, p. 87-89 i, més recentment, *Mujeres en clausura. El convento de Santa María Magdalena de Valencia*, València, Universitat de València, 2014, p. 215).

69. Considera el pare Beaumont que foren sis les religioses del convent dominic valencià que marxaren a fundar els nous monestirs (BEAUMONT DE NAVARRA, *Compendio histórico del Real Convento...*, p. 177-185); amb tot, Callado només n'esmenta cinc, tot subsanant una errada del primer, que havia comptabilitzat com a dues persones (sor Juana Ponz del Milà i sor Juana Ponz), una única: sor Joana Baptista Pons («Mujeres, reforma y resistencia...», p. 88, n. 70).

dominic valencià, acompanyada de la seva germana Isabel Pons, el 17 de juliol de 1582 i hi va professar el 22 de juny de 1589. Tres anys més tard, marxaria a Oriola i, havent fundat aquest monestir, va anar a Perpinyà, on crearia el convent de dominiques, juntament amb dues companyes més i amb l'ajut de la beata Anna Domenge (Perpinyà, 1570-?, d. 1619),⁷⁰ famosa per haver aixecat les sospites de la Inquisició. És coneguda, a més, la seva autobiografia espiritual, escrita a instàncies del seu confessor i que abraça els anys 1610-1613.⁷¹ Malgrat que editat només parcialment, és un document interessant no només perquè relata l'evolució espiritual i les vivències amb la Inquisició de la beata sinó que, per al nostre interès, refereix també els avatars de la fundació i les discrepàncies d'aquesta amb les fundadores valencianes; religioses –entre les quals hi havia sor Joana Baptista Pons, que aquí comentem– de costums i vida conventual molt relaxades que van obligar a Domenge a abandonar la comunitat, segons explica en el seu relat autobiogràfic.⁷²

El mateix to encomiàstic, de lloança exclusiva a Reginald Poc i a la seva obra, traspua la dècima castellana que apareix signada per la desconeguda

70. Cal recordar que durant 1609-1610, Domenge fou cridada amb el seu confessor Antoni Darnilés, a declarar davant la Inquisició de Barcelona, acusada d'«arrobamientos y revelaciones y calificadas por escandalosas, temerarias y sospechosas de pacto y illuti6n del demonio» (Arxiu Hist6ric Nacional, Inquisici6, llib. 732, f. 97r- 97v, anys 1609-1610). La beata s'havia guanyat certa fama local per les seves visions i revelacions i, com a conseqüència, el 1610 va romandre tancada durant uns mesos al convent de les monges Jer6nimes de Barcelona. Finalment, la Inquisici6 no la va processar i, en ser alliberada, va retornar a Perpinyà on, el 1612, despr6s de jurats els vots a l'orde dominic, va fundar l'esmentat convent de dominiques, sota l'advocaci6 de Santa Caterina.

71. Sobre aquesta Vida en castellà, conservada inèdita a la Biblioteca Universitària de Barcelona (ms. 1038), veg. Blanca GARÍ AGUILERA, «*Que se embarcasen en aquella nabe de la cruz a las Yndias del cielo*. La aventura autobiogràfica de sor Anna Domenge», dins Wulf OESTERREICHER, Eva STOLL i Andreas WESCH (ed.), *Competencia escrita, tradici6n discursiva y variedades lingüísticas*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1998, p. 361-384 i Blanca GARÍ AGUILERA, «Vidas espirituales y prácticas de la confesi6n. La recepci6n y transmisi6n de la auto-biografia espiritual femenina en la Península Ibérica y el Nuevo Mundo», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 22 [=Homenatge al Dr. Manuel Riu i Riu, II], 2001, p. 679-696; Elisabeth RHODES, «*Yo dije, sí Señor*. Ana Domenge y la Inquisici6n de Barcelona», dins Mary GILES (ed.), *Mujeres en la Inquisici6n*, Barcelona, Ediciones Martínez Roca, 2000, p. 167-190. A més, l'autora és recollida al *Diccionari Biogràfic de Dones* i a la base de dades *Mem6ria Personal*, tots dos en línia.

72. Existeix una edici6 fragmentària d'aquesta vida, allotjada en la Biblioteca Virtual del grup Duoda (BviD): Elisenda PADR6S WOLFF i Blanca GARÍ DE AGUILERA (ed.), *Anna Domenge, Fragmentos Autobiogràficos. Edici6n crítica en castellano antiguo*. <<http://www.ub.edu/duoda/bvid/obras/Duoda.text.2011.12.0001.html>> [consulta: 10/10/2014].

sor Maria Jacinta Jahén,⁷³ de possible origen familiar de mercaders perpinyanencs:

Pocos, padre, como vos
de los que escriben de santos
dirán (conque ha habido tantos)
4 lo que vos de aquestos dos.
Y que en los santos es Dios
marvillosos en efeto
tendrán todos por muy cierto,
8 mas también sé que dirán
los que estas vidas verán
que esto es por vuestro respeto.
(*Compendio de la vida...*, f. 6v-7)

Altres religioses que aporten les seves respectives poesies laudatòries a l'obra de Poc, utilitzen el català, la seva llengua materna, per lloar la dita obra impresa, però també per reivindicar la seva pàtria, introduint-hi així una perspectiva molt personal i particular a la seva producció. Així, d'una banda, una desconeguda sor Jerònima Bosch es limita a exaltar el volum amb una dècima catalana d'estil senzill, tot fent servir una dita que al·ludeix al cognom de l'autor:

Sempre les coses precioses
solen ocupar poc lloc,
per çò lo presentat Poc
4 ab brevedats copioses
nos diu coses molt gustoses
d'uns humils llauradors.
I, pus conta ses llaors,
8 tinc per cert que ells, poc a poc,
autor que lo món té en *poc*
faran sia dels majors.
(*Compendio de la vida...*, f. 7)

73. Podria estar emparentada amb Rafel de Jahén, mercader i burgés honrat de Perpinyà (1627), o amb Francesc Jahén, burgés de Perpinyà, enrolat el 1639 a l'armada de nobles catalans comandada per Dalmau de Queralt (Jean CAPEILLE, *Dictionnaire de biographies roussillonaises*, Marsella, Laffitte Reprints, 1978, p. 273).

D'altra banda, sor Maria Tomasa Collarés Fabra, natural de Vinçà (Conflent), filla de Jaume Collarés, mercader de draps i teles,⁷⁴ i de Basalícia Fabra, germana de notaris de la dita vila, manifesta devoció a la seva terra, enriquida i glorificada per la intercessió de sant Galderic. Ho fa a través d'una quarteta que ens recorda la tipologia d'un emblema i que al·ludeix breument als «dos famosos milagros que san Galderique obró en la villa de Vinçá, primera estación de España quando vino de Francia el santo» narrats per l'hagiografia de Poc, els quals devien ser ben coneguts a l'autora:

En Vinçà, vila real,
féu primera maravella;
també hi deixà una costella
4 per memòria immortal.
(*Compendio de la vida...*, f. 7v)

Sor Caterina Gubert i d'Aguilar recorre també a una peça breu de quatre versos per reivindicar la pàtria d'on prové: Vilafranca del Conflent,⁷⁵ «lo territori més ric» gràcies a la influència del llibre de Poc, que contribuirà a difondre la fama del lloc. I és que cal recordar que el monestir de Sant Martí de Canigó, de monjos benedictins, en la mateixa comarca del Conflent va acollir el cos del sant difunt:

Ara bé dirà la gent
ab lo llibre de Galderic
4 que lo territori més ric
és ma pàtria de Conflent.
(*Compendio de la vida...*, f. 7v)

74. Jaume Collarés va contraure matrimoni dues vegades: primer amb Montserrat, i després amb Basalícia Fabra. Dues filles nascudes d'aquest segon matrimoni van ser religioses del monestir de Santa Caterina de Sena de Perpinyà: l'esmentada sor Maria Tomasa (de nom seglar Maria Teresa) i sor Cecília, que apareix més endavant en aquest treball com autora d'altres versos (Philippe LAZERME, *Noblesa catalana: cavallers i burgesos honrats de Rosselló i Cerdanya*, vol. I, La Roche-sur-yon, Imprimerie centrale de l'ouest, 1975, p. 313-316). A l'ADPO hem accedit al testament del pare, sense cap informació rellevant sobre les religioses.

75. Especificat a la rúbrica «De la senyora sor Catherina Gubert y de Aguilar, monja dominica del mateix monestir [Santa Caterina de Sena de Perpinyà], natural de Vila Franca. A sa terra [sic]. Redondilla»

Tampoc la religiosa sor Isabel Vigurós i Bosch no s'està de manifestar, tal com han fet les seves companyes de professió, la vàlua de la seva vila natal, Illa (Rosselló), apreciada pel sant, segons ella, per raons d'antiguitat («degana»):

Sempre que ve al Rosselló
passa per la nostra vila
4 sant Galderic de Canigó,
i degana per ser Illa.
(*Compendio de la vida...*, f. 7v)

En aquest breu repàs de l'obra de les dominiques del convent perpinyanec de Santa Caterina observem una predominança de la llengua catalana: les religioses prefereixen la seva llengua materna per expressar-se poèticament, a diferència del que farà Poc, que opta pel castellà per una major difusió de l'obra.⁷⁶

b) Josep Elies Estrugós, *Fénix Català o Llibre del singular privilegi, favors y gràcias de Nostra Senyora del Carme* (1645)

Una altra obra impresa del període que reporta versos femenins, encara que en menor mesura que l'anterior, és el conegut *Fénix Català o Llibre del singular privilegi, favors y gràcias de Nostra Senyora del Carme* (Perpinyà: Esteve Bartau, 1645), de l'autor carmelità Josep Elies Estrugós. Entre les deu composicions recollides als preliminars, en llegim només dues que són degudes a una ploma femenina. Ambdues van dedicades a la lloança de la Mare de Déu del Carme. D'una banda, trobem la composició de Maria de Rocabertí i Safortesa (Peralada, fl. 1644),⁷⁷ canongessa del convent agustí de Sant Bartomeu de

76. Així justificava l'autor la seva tria lingüística, a través d'un llarg preàmbul en què considerava que «así que catalán soy y de tal me precio, que si escrivo en castellano es porque es más estendida la lengua, y deseo se entienda la devoción deste santo». Veg. VILA, «Reginald Poc, escriptor i predicador...», p. 118.

77. És esmentada sense cap informació biogràfica a Àlex BROCH dir., *Diccionari de la Literatura Catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2008, p. 862; també a Ramon PINYOL, «Escriptores», dins Carme SANMARTÍ i Montserrat SANMARTÍ (ed.), *Catalanes del IX al XIX*, Vic, Eumo, 2010, p. 262.

Bell-lloch, de Peralada,⁷⁸ procedent de la família noble dels Rocabertí, d'una gran posició social a Catalunya. Fou filla de Francesc Jofre de Rocabertí i de Pacs, I vescomte de Rocabertí i I comte de Peralada des de 1599, i de Magdalena Safortesa, del casal dels comtes de Formiguera,⁷⁹ i germana per tant del que esdevindria arquebisbe de València, Joan Tomàs de Rocabertí.⁸⁰ Quan Maria encara era educanda al convent,⁸¹ va publicar una dècima de doble lectura catalano-castellana als preliminars de l'obra Estrugós, l'inici de la qual ja dóna compte del to devot de la peça, adreçada exclusivament a la lloança de la Mare de Déu:

Celestial Reyna i Senyora
del mal que nos amenassa,
protectora del que abraça,
4 a vos, bella y clara aurora.
Parar en tal protectora
a alcanssar della favor
es confiar del amor
8 que a las animas ostenta
en la desdicha que intenta
la culpa mal y temor.
[...]
(*Fénix català...*, f. 98 - *1)

78. Josep TORNER, *Compendio de las grandezas y prerogativas soberanas de la antiqüíssima Casa de los Vizcondes de Rocabertí... Condes de Perelada, Barones, y Marqueses de Anglesola*, [s.l.], [s.n.], 1651, p. 76-77, al·ludeix a una Maria de Rocabertí, resident en el convent d'agustines de Peralada, que deu ser la nostra autora. Aquesta comunitat, extinta des de 1979, té els seus orígens en el monestir medieval de Bell-lloc (Cantallops) i, a saber, no ha conservat gaire documentació.

79. Pere de MONTANER i Aina LE-SENNE, «Aproximación al estudio de la formación de la clase noble de Mallorca: el patrimonio de los Formiguera durante el siglo XVII», *Trabajos de geografía*, 34, 1977-1978, p. 55-85.

80. El matrimoni Rocabertí-Safortesa, casat el 1614, va tenir nou fills: al costat de Maria, foren Ramon Dalmau de Rocabertí i de Safortesa (1621- c. 1663), tercer comte de Peralada i vescomte de Rocabertí, que va succeir el primogènit Francesc Dalmau II Rocabertí i Safortesa, Martí Onofre (segon vescomte), Elisenda, Pràxedis, canongessa de Sant Bertomeu de Peralada, Violant, Pere, ardiaca de Barcelona, i Escarmonda.

81. Així consta a la rúbrica «Decimas bilingües de Castellà y Català fetas per dona Maria de Rocabertí monja escolana canongessa de Sant Augustí: en lo conuent de Bell-lloch de la villa de Peralada».

Tot i que pretén ser una composició bilingüe castellà-català, d'acord amb el gust pel plurilingüisme habitual a l'època,⁸² algunes qüestions palesen la dificultat de l'empresa, tal com ha evidenciat l'estudiós August Rafanell.⁸³

Uns anys després que aquesta peça veïés la llum, Maria i la seva germana gran Pràxedis, religiosa del mateix convent i futura impulsora de l'establiment a Catalunya de la Companyia de Maria Nostra Senyora (fundada a França per Joana de Lestonnac l'any 1610),⁸⁴ van protagonitzar un casonat de dissidència en el context de la Guerra de Segadors, en ser acusades pels francesos de participar amb el rei Felip IV. Foren detingudes a dins la clausura per les tropes franceses⁸⁵ i dutes a empresonar durant quatre mesos al castell d'Hostalric «con pretexto de ser afectats a V. Mag. [Felip IV]» i de cooperar amb els vassalls del seu germà en l'intent de prendre el Pertús. Posteriorment, per intercessió del rei Felip IV en agraïment a la lleialtat de les dues religioses i de la família Rocabertí, Maria i Pràxedis foren enviades a Lleida i, finalment, a València, on residien els seus germans Joan Tomàs de Rocabertí, futur arquebisbe de València, i Esclarmunda, comtessa de Savallà. Pel que sabem, Maria va ingressar a un convent d'agustines a València, mentre que Pràxedis va tornar a Barcelona, on va refundar el monestir de l'Ensenyança, fundat el 1645, el qual havia patit una greu crisi de vocacions.

Una altra educanda canongessa, en aquest cas del convent de Sant Salvador de Perpinyà,⁸⁶ apareix a l'imprés d'Estrugós com autora d'una com-

82. Albert ROSSICH i Jordi CORNELLÀ, *El plurilingüisme en la literatura catalana*, Bellcaire d'Empordà, Vitel·la, 2014.

83. «es fa palesa la fal·làcia bilingüe que ha bastit l'autora, ja que aquesta ha de recórrer a una mena de *oo* volades per preservar-ne *in extremis* la doble lectura: «bell astyl^o y immortal» i «de l'hàbit^o va vestida» escriu en dos versos que no sap com resoldre per a la doble elocució» («Notes sobre la interferència lingüística en la literatura catalana del Barroc», dins *El barroc català* (1987, 17-19 de desembre, Girona), Barcelona, Quaderns Crema, 1989, p. 619).

84. Veg. la fitxa biogràfica de la germana al Diccionari Biogràfic de Dones, a cura de Maria Mercè GRAS: «Pràxedis de Rocabertí Safortesa», [http://www.dbd.cat/index.php?option=com_biografies&view=biografia&id=503], i Isabel de AZCÁRATE, *El Monasterio de la Enseñanza de Barcelona, 1645-1876*, Barcelona, PPU, 1993, p. 47-58, la qual proporciona una semblança biogràfica de Pràxedis.

85. SANABRE SANROMÁ, *La Guerra dels Segadors en el Ampurdán y la actuación de la casa condal de Perelada*, Perelada, Publicaciones de la Biblioteca del Palacio de Perelada, 1955, fa referència a aquest incident amb les germanes Rocabertí (p. 47-48) i en publica els memorials enviats al rei Felip IV (p. 70-73).

86. Philippe LAZERME, *Les chanoinesses de Saint-Sauveur: un monestère noble a Perpignan*, Barcelona, Stemmato, 1959, amb alguna dada referida a l'autora (p. 48).

posició en honor a la mateixa Mare de Déu del Carme. Es tracta d'Isabel Còmpter i de Sagarriga (Perpinyà, 1632-1653),⁸⁷ que signa un curiós i interessant poema en català (en sextets-lira) amb un extens catàleg de plantes i ocells, marcat per la presència de variants del català septentrional.⁸⁸ El reproduïm fragmentàriament:

Ara ja en dolça lira
la musa pia de cantar procura
lo do que a tots admira
4 de totes, la més bella criatura:
Maria carmelita,
la que als devots més amorosa incita.

Canto, no la rosada
8 del més templat mes, regalat abril,
quan en la matinada
espargeix sos cristalls de mil en mil
per sos balcons l'aurora,
12 a qui lo sol brillant lo monyo dora;

o humida en perles banya,
ganosa d'enriquir vànoves verdes,
la vistosa companya,
16 del més alt arbre a les més baixes herbes
sobre variats colors,
l'esmalt lluent ab diferents finors.
[...]

(*Fénix català...*, f. 5-*1).

87. La transcripció del cognom d'aquesta autora divergeix en la bibliografia consultada, ja que hi apareix indistintament com a *Comte* o com a *Còmpter*. Davant d'aquesta discrepància, hem mantingut la grafia original de la rúbrica; veg. BROCH (dir.), *Diccionari de la Literatura Catalana...*, p. 274; *Diccionari biogràfic*, vol. I, Barcelona, Albertí editor, 1966, p. 502; i PINYOL, «Escriptores...», p. 263) i, encara, *Gran Enciclopèdia Catalana*. [s. v. Isabel Còmpter i de Sagarriga].

88. N'esmenta alguns Joan VENY i CLAR «Sobre els occitanismes del rossellonès», dins Jordi BRUGUERA i Josep MASSOT i MUNTANER (coord.), *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes, Andorra, 1-6 d'octubre de 1979*, Barcelona, PAM, 1980, p. 471 i 483.

Al segle XIX, Dominique-Marie-Joseph Henry va donar a conèixer l'autora en incloure-la en una llista d'escriptors rossellonesos.⁸⁹ Tanmateix, tot basant-se en la informació que proporciona la rúbrica de la peça que li atribueix, Henry només recollia que fou «une religieuse enseignante, chanoinesse de Saint-Agustin, au couvent de Saint-Sauveur de Perpignan; connue par une pièce de cent soixante-dix-neuf vers catalans, intitulée *Liras a la nostra senyora del Carme...*». Posteriorment, encara en aquesta centúria, l'estudiós Alart⁹⁰ va revelar l'existència dels acords matrimonials signats el 29 de gener de 1652 entre Isabel i Francesc de Blanes i Ros (primer cònsol de Perpinyà el 1660, en esdevenir-se l'annexió del Rosselló a França), conservats a l'ADPO;⁹¹ a continuació proporcionava les dades biogràfiques conegudes fins ara sobre Isabel: nascuda a Perpinyà el 1632, fou filla d'Onofre Còmpter, doctor en dret i burgès honorat de Perpinyà, procedent de Banyuls-dels-Aspres, i d'Anna Maria de Sagarriga i Ballaró, filla d'un donzell de Millàs. Isabel fou la segona filla del primer matrimoni d'Onofre,⁹² la qual va ingressar, a deu anys, al convent de Sant Salvador de Perpinyà⁹³ en qualitat d'educanda. El 29 de desembre de 1651, en què Isabel va escriure el seu testament, encara es trobava al convent ja que hi

89. La rúbrica específica «Liras a Nostra Senyora del Carme fetas per mí, senyora Isabel Còmpter y de Sagarriga, monja escolana canongessa de S. Agustí en lo convent de sant Saluador de la vila de Perpinyà». Veg. Dominique Marie-Joseph HENRY, *Histoire du Roussillon comprenant l'histoire ru Royaume de Majorque*, vol. I, París, Imprimerie Royale, 1835, p. 450; veg. CAPEILLE, *Dictionnaire de biographies roussillonaises...*, p. 137. Henry especifica que M. J. Tastu es va proposar fer conèixer aquesta musa oblidada com tants d'altres que il·lustren el Parnàs Català, però ens ha estat impossible d'accedir al treball de l'esmentat Tastu.

90. Bernard ALART, *Notes et Documents Historiques sur Le Département des Pyrénées-Orientales*, Perpinyà, Charle Latrobe, 1867, p. 58-61.

91. Miguel Ángel MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, «Felip IV o Lluís XIV?: el dilema de la noblesa catalana al Rosselló», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 18/2, 1998, p. 100.

92. Onofre tingué en total cinc fills, dels tres matrimonis diferents: es tornà a casar, en segones núpcies, amb Maria Anna Àngela Francesca Ballaró i, en terceres núpcies, amb Teresa Badaula i Vallespir (LAZERME, *Noblesa catalana: cavallers i burgesos...*, vol. I, p. 332-333).

93. L'ADPO custodia el document *Obligació feta per M. Sr. Onofre Còmpter, Dtor. en drets y burgés de Perp^a de pagar 500 ll. y altres coses per lo dot y ingrés de la s^a Isabel Còmpter y de Sagarriga, sa filla al convent de St. Salvador*. 1642 (sign. Hp92). Considera Alart erròniament que Isabel no va ser canongessa agustina del convent de Sant Salvador, perquè l'orde agustí (segons ell, anomenat N.D. de Béziers) no s'establí a Perpinyà fins després de l'annexió del Rosselló a França, és a dir, després de 1660, la qual cosa, com veiem, és incerta (ALART, *Notes et Documents...*, p. 59).

declarava el seu desig de persistir en la vida religiosa. Malgrat tot, gràcies als esmentats documents matrimonials existents sabem que Isabel va acabar casant-se el 1652 amb el doctor en dret i donzell de Perpinyà, el dit Francesc de Blanes i Ros. El matrimoni, però, fou de curta durada: un any després de les esposalles, Isabel moria quan comptava vint-i-un anys víctima de l'epidèmia de pesta que va assolar Perpinyà. És aquest el relat biogràfic conegut d'Isabel Cònpter, una de les nostres autores més citades i estudiades, la qual cosa no significa, però, que tinguem gaires certeses sobre la seva trajectòria literària que hauria iniciat amb aquesta peça laudatòria, signada en primera persona quan comptava dotze anys.

c) Domènec Sunyer, *Vida y milagros de Santo Domingo de Soriano y favores que la reyna de los ángeles María sacratíssima a hecho a la illustre y preclara religión dominicana, y en retorno de ellos lo que han hecho sus frailes* (1651)

Amb aquesta obra, novament ens trobem amb el cas d'un religiós que demana a les seves companyes d'orde, junt amb d'altres, les seves composicions de cortesia per celebrar el pas per la impremta d'un seu volum: es tracta del dominic Domènec Sunyer,⁹⁴ autor d'una vida del fundador Domingo de Guzmán. El títol *Vida y milagros de Santo Domingo de Soriano y favores que la reyna de los ángeles María sacratíssima a hecho a la illustre y preclara religión dominicana, y en retorno de ellos lo que han hecho sus frailes...* (Perpinyà, Esteve Bartau, 1651) recull als preliminars deu poesies laudatòries,⁹⁵ totes en castellà, de les quals sis, impreses correlativament, porten signatura femenina: dues dècimes pertanyen a la mare de l'autor, Caterina Domènec i Sunyer, que manifesta poèticament els seus sentiments maternals vers el fill, al costat de les acostumades paraules aduladores que dedica a l'aparició del llibre:

94. CAPELLE, *Dictionnaire de biographies roussillonnaises...*, p. 594.

95. Les rúbriques ens demostren que dos germans de l'autor, també religiosos, van escriure altres composicions als preliminars a l'obra, juntament amb els versos d'un dominic anònim.

<p>Más me gozo, hijo querido, en lo que yo no os he dado que en lo que os dio mi cuidado 4 en haber de mí nacido; cuando os veo agradecido a vuestra gran religión, engrandeciendo el blasón 8 mayor de Domingo santo, me causáis consuelo tanto como al mundo, admiración. (<i>Vida y milagros...</i>, f. civ)</p>	<p>Gozosa estoy, Virgen santa, que un hijo que Dios me dio ser pimpollo procuró 4 de la dominicana planta; si a grandes frutos levanta mediante vuestros favores esta planta sus verdores 8 y él los viene declarar, confío que ha de gozar frutos de vuestras amores. (<i>Vida y milagros...</i>, f. civ)</p>
---	--

Al costat de la mare, alguns religiosos del convent de Santa Caterina de Sena de nou són convocades per aportar els seus versos a la lloança de l'obra d'un germà religiós. D'entre aquestes no podia faltar la priora de la comunitat sor Justa Bonet (a. 1651- d. 1658), natural de Perpinyà, que signa una dècima,⁹⁶ convertida en un ditirambe a Sunyer:

Mi heroico padre es un hombre
que si yo hubiera seguido
su doctrina hubiera sido
4 justa en vida como en nombre.
Justo es que su ciencia asombre
a su patria natural,
porque es la erudición tal
8 del docto libro que escribe
que por él su fama vive
con lauro y nombre inmortal.
(*Vida y milagros...*, f. c3v).

Alguns dels cognoms presents en altres rúbriques ja ens resulten familiars, com ara el de sor Ana María Bosch (fl. 1651),⁹⁷ autora d'un romanç

96. Els ADPO conserven un document llatí signat per les religioses de la comunitat on consta el nom de sor Justa Bonet, priora amb data del 28 de novembre de 1658. La rúbrica «De la señora sor Iusta Bonet, priora que fue del Convento de Santa Catarina de Sena; de la fidelissima Villa de Perpiñán. Al Autor desta Obra. Decima.» demostra, doncs, que quan s'imprimeix el llibre, el 1651, Justa ja estava en el càrrec.

97. Devia d'estar emparentada amb la ja esmentada sor Jerònima Bosc (fl. 1627), autora d'una peça laudatòria en un altre volum, com veiem unes línies més amunt.

castellà⁹⁸ que li serveix per preponderar entusiàsticament altres dominics excelsos en la seva tasca apostòlica, alhora que manifesta la seva devoció a la Mare de Déu; o sor Cecília Collarés Fabra (Vinçà, a. 1651-?, d. 1682), que en el càrrec de sotspiora de la dita comunitat al voltant de 1651 i, tal com ja havia fet la seva germana sor Tomasa Collarés per a un altre volum, dedica una dècima a aplaudir l'aparició del llibre de Sunyer:

Si Cecilia acompañó
 muchas veces a María
 cuando la religión mía
 4 con su presencia ilustró,
 también soy Cecilia yo;
 y pretendo acompañar,
 servir y gratificar
 8 el autor de aquesta obra,
 que agradecimiento sobra
 si el caudal viene a faltar.
 (*Vida y milagros...*, f. c3v).

Entre tota aquesta producció dominica, doncs, sobta trobar la composició d'una religiosa del convent de clarisses coletines de Santa Clara de la Passió de la ciutat. Es tracta de sor Teresa d'Arcos (Perpinyà, a. 1638- d. 1665)⁹⁹ (de nom seglar Caterina Arcos i Pals), filla d'Onofre Joan Francesc d'Arcos i Paulet, donzell de Perpinyà, i d'Ana Caterina Jerònima Pals i Forner, «filla del mercader perpinyanenc Jaume Pals i casada posteriorment amb Galceran Taqui i d'Oms», ambdós naturals de Perpinyà. Sabem que el matrimoni d'Arcos-Pals va tenir quatre fills: el primogènit Joan i tres noies, Caterina, Magdalena i Estefania. Totes tres van esdevenir religioses de l'esmentat convent de Santa Clara¹⁰⁰ que va acollir a d'altres membres de la

98. *Inc.* «Es mi Religión Sagrada...», dins SUNYER, *Vida y milagros...*, 1651, f. c2v-c3.

99. LAZERME, *Noblesa catalana: cavallers i burgesos...*, vol. I, p. 76-77.

100. Les germanes Magdalena (morta el 1659) i Estefania hi van entrar el 21 de desembre de 1623, i hi van professar el 7 de maig de 1626. Totes dues van arribar a ser-ne prioros: sor Magdalena durant 1655-1659 i sor Estefania durant 1659-1662. La consulta del fons documental de la família Arcos, conservat als ADPO (*Famille Arcos*, 1576-1660, sign. 1E 33) revela poques dades sobre les germanes Arcos, ja que fa referència sobretot a l'hereu Joan (mort el 1655). En canvi, trobem el rastre d'aquestes dones

família Arcos, benefactora de la comunitat.¹⁰¹ Caterina, amb el nom religiós de sor Teresa, va entrar al convent el 25 d'agost de 1638 i hi va professar el 1640;¹⁰² des d'aquí escriuria el sonet per felicitar Sunyer amb motiu de la publicació del llibre, tocat pel carisma del seu pare sant Francesc:

Tres asuntos me causan alegría
 que, ingenioso y clarífico escribistes
 en vuestro libro, a quien principio distes
 4 con aquel que es del mundo luz y guía.
 Las glorias y favores de María
 en segundo lugar nos descubristes;
 y, por fin y remate, engrandecistes
 8 a Perpiñán, que es vuestra patria y mía.
 De parte de mi padre san Francisco
 os doy el parabién de tal empresa,
 con regocijo alegre y gozo ufano;
 12 que mirando tan noble y dulce aprisco,
 de engrandecer sus glorias nunca cesa
 el hábito y deseo franciscano.
 (*Vida y milagros...*, f. c3v-c4).

Un aspecte digne de comentar d'aquesta composició és que la seva presència al volum de Sunyer demostra com les xarxes culturals i socials de l'època s'estenien més enllà de la pertinença a un mateix orde.

4. A MODE DE CONCLUSIÓ PROVISIONAL: REFLEXIONS GENERALS

En conclusió, després d'haver repassat el pas de les dones per les impremtes nord-catalanes de l'època moderna, deixant de banda l'obra impresa de María de Jesús de Ágreda, hem constatat que les obres atribuïdes a do-

en el llibre de memòries conventual, conservat en microfilm als ADPO (ZARAGOZA, «Perpetuació del passat...»). En una anotació d'aquest llibre, el 1665 encara trobem el nom de sor María Teresa Arcos.

101. En establir la genealogia del llinatge perpinyanec Arcos, Lazerme no esmenta que Caterina fos religiosa, només ho explica en relació amb les seves germanes (LAZERME, *Noblesa catalana: cavallers i burgesos...*, vol. I, p. 77). Al convent també hi vivia la tia paterna, sor Beatriu d'Arcos i Paulet, des de 1600. Va ser-ne priora entre 1635-1639 i hi va morir el 28 de desembre de 1650.

102. ADPO, sign. 1Mi 133, [Llibre de memòries del convent de Santa Clara], f. 35 i f. 37v.

nes responen a l'elogi poètic i van ser publicades entre els preliminars de volums molt concrets del segle XVII. D'acord amb les convencions formals d'aquesta tipologia textual,¹⁰³ en les peces aportades per les dones com a reclams d'alguns dels impresos més destacats del territori, predominen els sonets i les dècimes –que hem transcrit per donar a conèixer-ne el to i la tipologia–, enfront d'uns escassos romanços; i les llengües emprades són tant el català com el castellà.

En efecte, a Perpinyà, algunes de les vides de sants publicades al segle XVII constitueixen el mitjà fonamental on les dones –bàsicament monges (priors o noies procedents de les elits rosselloneses), les més preparades per escriure– dediquen les seves composicions poètiques al servei de la devoció i de la convenció social i literària. Possiblement, la presència –en alguns volums, notable– de versos femenins als preliminars podia respondre al fet que aquestes lectures hagiogràfiques o espirituals gaudiren d'una gran acollida entre el públic femení i més encara entre les religioses,¹⁰⁴ la qual cosa ens fa pensar en la possibilitat que les peces hi fossen recollides amb la finalitat de reflectir una major representativitat femenina, alhora que podia contribuir a captar un públic lector femení.

En un altre ordre de coses, sobre les possibles falses autories detectables en aquesta lírica laudatòria¹⁰⁵ aquí analitzada i exposada, no podem deixar de tenir present certes prevencions a l'hora d'acceptar com a reals les atribucions a uns versificadors (i versificadores) dels quals no ens ha arribat cap composició més; tanmateix, és evident que l'absència de qualsevol referència bibliogràfica o documental sobre les circumstàncies de creació dels textos (tals com epistolaris, etc.) ens impossibilita de garbellar les autories reals de les fictícies, tant pel que fa als autors com a les autores. Considerava Simón Díaz que les peces creades per formar part de les pàgines preliminars d'algun familiar conformen «el grupo en que con mayor verosimilitud

103. Simón DÍAZ, *El libro español antiguo...*, p. 143-144.

104. Nieves BARANDA, «Las lecturas femeninas», dins Víctor INFANTES DE MIGUEL, François LÓPEZ i Jean François BOTREL (coord.), *Historia de la edición y de la lectura en España, 1475-1914*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 2003, p. 150-170; Pedro Manuel CÁTEDRA i Anastasio ROJO, *Bibliotecas y lecturas de mujeres, siglo XVI*, Salamanca, Instituto de Historia del Libro y de la Lectura, 2004; i Antonio ESPINO LÓPEZ, «Les lectures de les dones i dels sectors populars a la Barcelona del Sis-Cents (1600-1660)», *Revista de Catalunya*, 162, maig 2001, p. 25-47.

105. El tema és àmpliament exposat a SIMÓN DÍAZ, *El libro español antiguo...*, p. 144-146.

puede suponerse que es el propio autor loado como gloria de la familia quien está trabajando por toda ella»,¹⁰⁶ reflexió que ens remet al cas de Caterina Domènec i Sunyer, la qual, d'altra banda, en aquesta nòmina d'autores nord-catalanes és l'única seglar que signa dues peces als llibres del seu fill.

Segons aquestes reflexions, per bé que se'ns pot escapar la certesa que alguns dels noms que consten a la rúbrica en siguen les autores reals,¹⁰⁷ el nombre creixent de poemes signats per dones que comencen a ser impresos, apareixen davant els lectors coetanis com el reflex d'una normalitat i d'una evolució social documentada a casa nostra: l'extensió del model de dona culta (i més encara, de la religiosa), així com l'emergència i la visibilització social de les dones creadores en l'esfera pública catalana.¹⁰⁸ No hi ha dubte que algunes d'aquestes incursions literàries ocasionals s'han de veure també com una conseqüència natural del desig de les dones de fer valer socialment la seva cultura i d'exhibir-se davant d'una societat poc acostumada als llüïments intel·lectuals femenins. D'acord amb el que hem vist per a les autores nord-catalanes, el compromís social o familiar, així com el component devot, devia ser decisiu en l'origen d'aquestes contribucions poètiques amb to panegíric; amb tot, no podem descartar l'existència d'altres factors que empenyessen les dones a desitjar escriure: també una voluntat decidida de constar en el *parnàs* local, amb la projecció que la impressió de l'obra els podia reportar, per bé que breu i ocasional. I, efectivament, aquest desig

106. Simón Díaz, *El libro español antiguo...*, p. 144. A continuació, fa al·lusió al grup de «mujeres analfabetas» elogiades per Lope de Vega (p. 145).

107. Sobre els versos atribuïts a nenes, hem tractat el tema amb relació als certàmens: Verònica ZARAGOZA, «Cual doctora en cielo graduada...». La poesia femenina per als certàmens literaris amb motiu de la beatificació i canonització de Teresa de Jesús (València, 1614 i 1621; Barcelona, 1614)», *SCRIPTA. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna / International Journal of Medieval & Modern Literature & Culture*, 6 [=La llavor de Teresa. En el V centenari del naixement de Teresa de Jesús (I)], p. 251-290.

108. D'altra banda, pel que fa a l'autoria femenina, no podem obviar el pes important que, històricament, ha obrat l'ombra del dubte en els judicis sobre aquesta producció, així com els prejudicis existents sobre les dones sàvies, i, encara més, de l'època antiga. Així mateix, davant el nombre creixent de signatures femenines que apareixen en la premsa divuitesca valenciana, algunes de les quals estan documentades positivament com a fictícies, Bolufer remarcava aquesta qüestió del reflex de la realitat social com un element interpretatiu interessant del fenomen, més enllà d'intentar demostrar les autories reals. Veg. Mónica BOLUFER PERUGA, «Máscaras femeninas en un periódico ilustrado: el *Diario de Valencia* (1790-1800)», *Estudis. Revista d'Historia Moderna*, 18, 1993, p. 199-215.

materialitzat i aquest model de dona culta més estés, aniria esperonant, alhora, a altres congèneres a prendre la ploma i a donar a conèixer el seu nom. A la llum d'aquestes reflexions considerem que és necessari no caure en la temptació d'invalidar aquestes signatures femenines pel fet de tractar-se de col·laboracions ocasionals i d'estar incloses en obres d'autors als quals els unia algun vincle de consanguinitat o d'amistat: la normalitat amb què comencen a aparèixer aquestes incursions poètiques perviu en paral·lel amb l'extensió d'una afició poètica entre les dones de la noblesa i, sobretot, entre l'estament religiós que és el que més testimonis ens ha deixat, malgrat que els textos conservats en terres catalanes no fan justícia al panorama real.

A més a més, per bé que aparentment el corpus de poesia laudatòria femenina que aquí s'ha presentat podria semblar quantitativament i qualitativament poc significatiu, l'estudi d'aquestes peces ens ha d'ajudar a perfilar en un futur els ambients culturals de l'època, i constituir xarxes de relacions personals establertes entre els intel·lectuals del moment i el seu entorn. De fet, respecte a la problemàtica inherent a l'estudi d'aquestes figures literàries desconegudes, algunes de les quals tan sols han conservat escassament un poema imprès –i, encara, de caràcter esporàdic–, alertava l'estudiosa Nieves Romero-Díaz (en relació amb la segona meitat del segle XVII) sobre la necessitat d'aplicar una metodologia pròpia, òptima per abordar-la:¹⁰⁹ «[...] el estudio de las redes de contacto que se establecen entre los poetas, hombres y mujeres, para así poder escribir y describir los mecanismos y estrategias de socialización en las que se ven inmersas tanto ellas en su condición de poetas como su producción».¹¹⁰ És evident, doncs, que calen més estudis i nova documentació que aporte llum en la configuració d'aquest panorama de sociabilitat literària en què també participen les dones a l'àrea nord-catalana. A través d'aquest estudi, ens hem limitat a obrir noves sendes per transitar en aquesta travessia espinosa i tan plena de dificultats que suposa l'estudi de la literatura femenina moderna a casa nostra.

109. Veg. també Nieves BARANDA: «Reflexiones en torno a una metodología para el estudio de las mujeres escritoras en justas del Siglo de Oro», dins María Luisa LOBATO i FRANCISCO DOMÍNGUEZ MATITO (ed.), *Memoria de la palabra. Actas del VI Congreso de la Asociación Internacional Siglo de Oro*, vol. I, Madrid / Frankfurt am Main, Iberoamericana / Vervuert, 2004, p. 307.

110. Nieves ROMERO-DÍAZ, «Aproximaciones a la poesía secular escrita por mujeres, 1650-1700», *Calíope* 18 / 1, 2012, p. 104.

